

Inleiding tot de Vita Norberti A

De hier gepubliceerde inleiding werd oorspronkelijk geschreven om vooraf te gaan aan de vertaling van de *Vita Norberti A* die in de boekenreeks *Bibliotheca Analectorum Praemonstratensium* zal verschijnen. De vrij ingewikkelde problemen die hier moeten worden behandeld, leken echter minder aantrekkelijk voor een breder publiek. Daarom zal bij de vertaling slechts een korte samenvatting van deze inleiding worden gegeven, zonder de bewijsvoering en de verwijzingen.

De publikatie van deze inleiding betekent allerm minst dat alle problemen omtrent de *Vitae Norberti* reeds zijn opgelost. Sedert de vinding van het enige volledige handschrift van de *Vita A* in 1853, dus meer dan 130 jaar geleden, hebben heel wat geleerden de *Vitae Norberti* bestudeerd en de meest verscheidene oplossingen voorgesteld inzake onderlinge afhankelijkheid, auteurs, dateringen, historische waarde van deze bronnen en dergelijke meer. Het Norbertusjaar 1984 bood een gunstige gelegenheid om een tussentijdse evaluatie op te maken, die naar we hopen, reeds voldoende nieuwe gezichtspunten aanreikt en tegelijkertijd een basis voor verdere studie kan bieden.

1. DE AUTEUR VAN DE VITA A

Nergens spreekt de auteur van *Vita A* in de eerste persoon over zichzelf, terwijl die van *Vita B* dat wel meermaals doet¹⁾. Tot op heden is men er dan ook niet in geslaagd met enige waarschijnlijkheid een naam voorop te stellen aan wie de *Vita A* zou kunnen toegeschreven worden.

Roger Wilmans had als hypothese voorgesteld dat Norberts volgeling Antonius, die zich te Nijvel bij hem aansloot, de auteur van *Vita A* zou kunnen zijn, omdat hij in de *Vita B* wordt vermeld, terwijl zijn naam in *Vita A* niet voorkomt. De vinder en uitgever van *Vita A* had echter zelf

¹⁾ *Vita B*, in *Acta Sanctorum Boll.* (afgekort als *AA. SS.*), dl. I juni, proloog, blz. 807E; blz. 829B (nr. 74); blz. 845A (nr. 118). De uitgave in *AA. SS.* dl. I juni, Antwerpen, 1695, blz. 807-846, zal hier steeds voor *Vita B* worden geciteerd; voor de *Vita A* uiteraard de enige uitgave door R. Wilmans in de *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores* (afgekort *MGH., SS.*), Hannover, 1856, blz. 670-703.

onmiddellijk deze mogelijkheid afgewezen omdat hij meende dat de tekst na 1157 was opgesteld, op een ogenblik dat Antonius reeds overleden was²⁾. Aangezien het echter onvoldoende vaststaat dat de *Vita A* na de dood van Bartholomeus van Laon³⁾ werd geschreven, zou men de hypothese van R. Wilmans opnieuw kunnen opnemen. Ook Gerlinde Niemeyer meende dat de auteur der *Vita Norberti* zijn inlichtingen over Godfried van Kappenberg waarschijnlijk ontving van Antonius, de proost van Ilbenstadt⁴⁾. Zij ziet in hem echter niet de auteur van de *Vita Norberti*.

Indien echter de Antonius uit de *Vita B* mag worden gelijkgesteld met de latere proost van Ilbenstadt en met de auteur van *Vita A*, dan is het enigszins verwonderlijk dat Godfried en Otto van Kappenberg zo weinig lof krijgen in de *Vitae Norberti* en vooral dat de *Vita B* nog naar Kappenberg moest worden gezonden voor aanvullingen. Te Ilbenstadt moest men immers voldoende op de hoogte zijn van de gebeurtenissen te Kappenberg⁵⁾.

Volgens Gustav Hertel bestaat de *Vita A* uit twee delen. De hoofdstukken 1-17 werden misschien door Antonius opgesteld⁶⁾, terwijl de hoofdstukken 18-23 door Wigger, de eerste proost van het Onze-Lieve-Vrouweklooster te Maagdenburg, later bisschop van Brandenburg (1138-1160), zouden zijn geschreven⁷⁾. De laatste toewijzing lijkt waarschijnlijker dan de eerste, hoewel geen van beide te bewijzen zijn.

François Petit had ook voor dit probleem een pasklare oplossing en

²⁾ R. WILMANS, Inleiding, blz. 664. Norberts volgeling wordt hier gelijkgesteld met de proost van Ilbenstadt, die in 1150 zou gestorven zijn en in ieder geval in 1157 was opgevolgd door Hartmann. N. BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense*, dl. I, Straubing, 1949, blz. 102, geeft als data van het proostschap van Antonius: ca. 1138/49, en voor Hartmann: 1156-1167.

³⁾ R. Wilmans plaatste het overlijden van Bartholomeus van Joux in 1157; in feite stierf hij op 26 juni 1158, aldus G. NIEMEYER, *Die Miracula S. Mariae Laudunensis des Abtes Hermann von Tournai*, in *Deutsches Archiv*, 1971, XXVII, blz. 135.

⁴⁾ G. NIEMEYER, *Die Vitae Godefridi Cappenbergensis*, in *Deutsches Archiv*, 1967, XXIII, blz. 423, noot 48.

⁵⁾ Ilbenstadt (bisdom Mainz) en Kappenberg (bisdom Münster) lagen wel op vrij grote afstand van elkaar (meer dan 150 km), maar hadden ongetwijfeld frequente contacten wegens hun gezamenlijke stichter, Godfried van Kappenberg. In 1149 kwam het wel tot een conflict over diens relikwie.

⁶⁾ G. HERTEL, *Zur Lebensbeschreibung des Erzbischofs Norbert von Magdeburg*, in *Forschungen zur deutschen Geschichte*, 1880, XX, blz. 591, in navolging van R. Wilmans.

⁷⁾ *Ibidem*, blz. 599. Wigger stierf op 4 januari 1160 volgens G. NIEMEYER, a.c., blz. 461, noot 15.

noemt Evermodus als auteur⁸⁾. Enig argument is dat de lof op Evermodus in *Vita A* zou zijn weggelaten uit nederigheid. Dit is echter onjuist. De lofbetuigingen staan wel degelijk ook in *Vita A*, hoewel minder onrealistisch als in *B*⁹⁾.

Geen enkele van deze hypothesen kan dus voorlopig voldoende aannemelijk worden gemaakt. Een bepaalde uitdrukking kan zelfs de vraag doen rijzen of de auteur wel een volgeling van Norbert was. Hij spreekt nl. over «*fratres ordinis illius*» in plaats van «*ordinis nostri*»¹⁰⁾.

Viermaal gebruikt de auteur een uitvoerige en plechtige chronologische omschrijving, nl. bij de aanhef van zijn werk¹¹⁾, bij de aanvang van de Maagdenburgse periode¹²⁾, na het verhaal van de opstand te Maagdenburg¹³⁾ en bij de beschrijving van Norberts dood¹⁴⁾. Hierop steunend zou men de hypothese kunnen wagen dat de auteur een kanselarijklerek was, die gewoon was aan de plechtige dateringen in ambtelijke stukken. Doch deze aanduiding levert geen strikt bewijs. Zulke dateringsformules waren immers algemeen bekend en komen wel meer voor in verhalende bronnen.

Over het algemeen wordt aangenomen dat de auteur van de *Vita A*, of tenminste die van het hoofdstuk 21, een ooggetuige was van de Rometocht van Lotharius III in 1132-1133. Degelijke argumenten daarvoor zijn de nauwkeurige reisbeschrijving van Valentano tot Rome, die alleen uit de *Vita A* is gekend (b.v. Orte, Narni, *Mons Latronum*) en bepaalde uitdrukkingen die de aanwezigheid van de schrijver veronderstellen (*ab incolis ... appellatur, difficili circuitu*)¹⁵⁾. Spijtig genoeg weten we niet wie deel uitmaakte van Norberts gevolg op de Rometocht, tenzij

⁸⁾ F. PETIT, *Comment nous connaissons saint Norbert?*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1960, XXXV, blz. 241; IDEM, *Norbert et l'origine des Prémontrés*, Parijs, 1981, blz. 124 en 192.

⁹⁾ *Vita A*, blz. 679; *Vita B*, blz. 820AB (nr. 40).

¹⁰⁾ *Vita A*, blz. 697: «Exinde multiplicati sunt fratres ordinis illius, quem venerabilis pater Norbertus instituit, ubique terrarum usque in presentem diem». Deze uitdrukking staat niet op de parallelplaats van de *Vita B*, blz. 839F. Nergens in de *Vita A* wordt Norbert als *pater noster* aangesproken; éénmaal in *Vita B*, blz. 830F, maar de benaming klinkt ook enigszins ongewoon vanwege de specifiek liturgische betekenis.

¹¹⁾ *Vita A*, blz. 670.

¹²⁾ *Vita A*, blz. 693.

¹³⁾ *Vita A*, blz. 700.

¹⁴⁾ *Vita A*, blz. 703.

¹⁵⁾ *Vita A*, blz. 701; E. MUEHLBACHER, *Die streitige Papstwahl des Jahres 1130*, Innsbruck, 1876, blz. 183 en 211; G. HERTEL, a.c., blz. 596/597.

Anselm van Havelberg en een diaken¹⁶). Men zou aan Anselm kunnen denken als auteur van *Vita A* vanwege zijn aanwezigheid op de Rometocht, zijn gewoonte om de pen te voeren en tenslotte vanwege een zekere afstandelijkheid waarmee hij ook in zijn *Dialogi* zijn intieme verhouding tot Norbert verbergt¹⁷). Maar het is moeilijk denkbaar dat Anselm zoveel belangstelling zou gehad hebben voor duivelverhalen.

Verder mag men aannemen dat de *Vita A* door een Duitser werd geschreven en de *Vita B* door een Fransman¹⁸). Dit o.m. op grond van het feit dat in het verhaal over de kerkbouw te Prémontré de auteur van *Vita A* over *Gallici* sprak¹⁹), waar die van *Vita B* *nostrates* vermeldde²⁰).

Volgens L. Milis hebben de auteurs der *Norbert-Vitae* hun held persoonlijk gekend²¹). Geen van beide auteurs zegt dat nochtans uitdrukkelijk. Wat de *Vita A* betreft zal men inderdaad moeten aanvaarden dat de auteur van hoofdstuk 21 hoogstwaarschijnlijk de Rometocht van 1132-1133 in Norberts gevolg heeft meegemaakt²²). De auteur van *Vita B* daarentegen beroept zich in de proloog op het getuigenis van degenen die voortdurend bij Norbert hadden verbleven²³), maar ver-raadt nergens een persoonlijke relatie met de ordestichter. Aan het einde van zijn tekst zegt hij echter dat hij de feiten die hij verhaalde ofwel zelf heeft gezien, ofwel heeft vernomen van nog levende ooggetuigen²⁴). Enkele feiten echter zou hij van Norbert zelf hebben gehoord «eer hij uit zijn land en familie wegtrok en de last van de eigendom aflegde»²⁵). De tekst is hier spijtig genoeg niet zeer duidelijk. Is het onderwerp van de zin de auteur van de *Vita* of Norbert? In het eerste geval zou de auteur voor zijn intrede bij Norbert hebben horen prediken; in het tweede zou hij

¹⁶) W. M. GRAUWEN, *Norbertus, aartsbisschop van Maagdenburg (1126-1134)*, Brussel, 1978, blz. 546 en 556.

¹⁷) *Ibidem*, blz. 8.

¹⁸) *Ibidem*, blz. 26-27, noten 127 en 128.

¹⁹) *Vita A*, blz. 685 (hfst. 12).

²⁰) *Vita B*, blz. 825EF (nr. 59).

²¹) L. MILIS, *Ermities et chanoines réguliers au XIIe siècle*, in *Studia historica Gandensia*, nr. 232, Gent, 1979, blz. 42, zonder verwijzingen.

²²) Dit werd vooral duidelijk aangetoond door G. HERTEL, *a.c.*, blz. 596.

²³) *Vita B*, blz. 807E: «... convenientibus in unum quibusdam, qui ab initio cum eo jugiter conversati sunt ...».

²⁴) *Vita B*, blz. 845A (nr. 118).

²⁵) *Vita B*, blz. 845AB: «... praeter quaedam quae ab ipso didicit, antequam exiret de terra et cognatione sua, et onus deponeret proprietatis». Er staat «ab ipso» en niet «de ipso».

Norbert hebben horen spreken over diens leven vóór 1118²⁶). In beide gevallen echter moet hij Norbert hebben gezien, indien men tenminste aan zijn uitspraken geloof mag hechten. In deze passage is het immers de uitdrukkelijke bedoeling van de auteur de geloofwaardigheid van zijn verhaal kracht bij te zetten.

Samenvattend mag men zeggen dat de inwendige criteria niet volstaan om de *Vita A* aan een bepaalde persoon toe te schrijven. Wel was de auteur vrijwel zeker een Duitser en heeft hij de Rometocht van 1132-1133 meegemaakt, dus Norbert persoonlijk gekend.

2. EEN OF MEER AUTEURS?

Richard Rosenmund had reeds gesteld dat de *Vita A* geen eenheid vormde²⁷). Deze gedachte werd heropgenomen door Gustav Hertel²⁸) en na hem door Hatto Kallfelz²⁹), die houden dat de *Vita A* uit twee delen bestaat. Het eerste, nl. de hoofdstukken 1-17, zou door een Franse premonstratenzer, wellicht te Prémontré, geschreven zijn, terwijl het tweede, dat de hoofdstukken 18-23 omvat, in Duitsland en waarschijnlijk in Maagdenburg zou zijn ontstaan.

Argumenten van G. Hertel zijn o.m. dat het eerste gedeelte veel wonderen en duivelverhalen bevat, terwijl in het tweede deel slechts één dergelijk verhaal voorkomt³⁰). Verder meede hij dat voor Norbert en voor de paus andere epitheta werden aangewend in beide delen. Deze stelling dient verder grondiger onderzocht te worden.

Onbetwistbaar is wel dat de densiteit aan historisch waardevolle gegevens groter is in het tweede deel dan in het eerste, maar dit hoeft niet

²⁶) De tweede betekenis is de meest waarschijnlijke want in de *Vita B*-hss. Soissons 12 en 13 staat de verduidelijking: «*quae gessit antequam exiret de terra*», zie Soissons 12, fol. 62r (12de eeuw). Het hs. Soissons 13 is daarvan afhankelijk. Hier is het duidelijk de bedoeling te zeggen dat de auteur Norbert hoorde spreken over zijn leven vóór 1118. In de uitgave van J. C. VANDER STERRE, *Vita S. Norberti* ..., Antwerpen, 1656, blz. 243, werden hier geen varianten aangeduid.

²⁷) R. ROSENMUND, *Die älteren Biographien des hl. Norbert*, Berlijn, 1874, blz. 31 en 79.

²⁸) G. HERTEL, *Zur Lebensbeschreibung des Erzbischofs Norbert von Magdeburg*, in *Forschungen zur deutschen Geschichte*, 1880, XX, blz. 588-595.

²⁹) H. KALLFELZ, *Vitae quorundam episcoporum saeculorum X, XI, XII*, Darmstadt, 1973, *Einleitung*, blz. 447.

³⁰) Zie G. HERTEL, *a.c.*, blz. 588-589. Enkele o.i. niet bewijskrachtige argumenten worden hier achterwege gelaten.

noodzakelijk op een andere auteur te wijzen. Als argument ten voordele van de stelling van G. Hertel zou men tenslotte nog kunnen aanhalen dat in het enig volledig handschrift van de *Vita A* slechts één grote versierde hoofdletter voorkomt³¹), nl. precies bij het begin van de Maagdenburgse periode (hfst. 18). Dit handschrift is weliswaar slechts een afschrift uit de 14de eeuw, maar de kopiist heeft toch in zijn af te schrijven tekst gemerkt of om een of andere reden aangevoeld dat daar een belangrijke cesuur lag.

Op het eerste gezicht lijkt de hypothese van G. Hertel bijzonder aantrekkelijk. Toch dient ze nader te worden onderzocht. Een grondige stijlvergelijking tussen beide delen is niet zo gemakkelijk door te voeren wegens de korthed van het tweede deel (zes hoofdstukjes) en de heterogene inhoud van beide verhalen. Slechts drie figuren treden in beide delen op: Norbert, de paus en de duivel.

Voor Norbert worden de volgende namen in beide delen gebruikt: *Norbertus* (dertienmaal in het eerste deel; vijfmaal in het tweede), *pater Norbertus* (15-6); *vir Dei* (15-6), *homo Dei* (7-1), *homo* (5-2), *sacerdos Dei* (2-4). Benamingen die alleen in de eerste 17 hoofdstukken voorkomen zijn: *magister Norbertus* (1), *magister* (2), *servus Dei* (1), *vir apostolicus* (1), *vir praefatus* (2), *vir discretus et prudens* (1), *pater* (2), *frater Norbertus* (1), *bonus pater* (1), *dominus Norbertus* (1), *pius praedicator* (1). Dit zijn dus alle minder gebruikelijke uitdrukkingen die slechts zelden voorkomen, terwijl de veel voorkomende benamingen in beide delen worden aangetroffen. Alleen in het tweede deel vindt men uiteraard *archiepiscopus Norbertus* (4) en *episcopus* (1). Verder ook *vir iustus* (1), *vir sanctus* (1), *pastor* (1), *venerabilis sacerdos* (1), *vir iustus et sanctus* (1), *archiepiscopus*, *specialis pater*, *prepositus* (1). Hier dus eveneens slechts eenmalige aanduidingen, terwijl de veel voorkomende aan beide delen eigen zijn. G. Hertel heeft dus blijkbaar ongelijk in de betiteling van Norbert een argument te zien om de *Vita A* aan twee verschillende auteurs toe te schrijven.

Hetzelfde onderzoek naar de pausnamen levert, in tegenstelling tot de bewering van G. Hertel³²), geen enkel verschilpunt op³³). Als duivels-

³¹) Op fol. 106 r over een breedte van zes regels, dus even groot als de beginletter A op fol. 90, met eveneens een lineaire versiering, doch niet dezelfde. De versiering van deze letters zou wijzen op een datering in het begin van de 14de eeuw (ca. 1310), doch de paleografische kenmerken van het geschrift laten wellicht een iets latere datering toe.

³²) G. HERTEL, *a.c.*, blz. 589.

³³) De aanduidingen bestaan steeds uit de naam alleen, of *papa* met eigennaam, of *domnus* met naam of *summus pontifex* (tweemaal in hoofdstuk 9, éénmaal in 21). Deze vier manieren om de paus aan te duiden komen in beide delen voor.

naam komt *demon* het meest voor (achttienmaal in deel 1), daarna *antiquus hostis* (4-1), *antiquus adversarius* (1-0), *diabolus* (3-0), *malignus hostis* (2-0), *spiritus nequam* (1-1), *malignus spiritus* (1-0), *sathan* (1-0), *Olybrius* (1-0), *mendax ille* (1-0). Hier zou men van enig verschil in de benaming kunnen spreken, doch het vergelijkingsmateriaal is te karig aangezien de duivelsnaam slechts tweemaal in het tweede deel wordt gebruikt (*spiritus nequam*, *hostis antiquus*) met benamingen die beide ook in het eerste deel voorkomen.

Naast deze criteria zijn er nog andere argumenten te vinden die schijnen aan te duiden dat het onderscheid tussen beide delen eerder fictief is. Zo maakt de auteur viermaal gebruik van een plechtige chronologische formule (hfst. 1, 18, 20 en 22). Deze uitdrukkingwijze komt dus eenmaal in het eerste deel voor en driemaal in het tweede³⁴). Een ander typische uitdrukking is *qui quamdiu vixit*, die in hoofdstuk 12 op Norbert wordt toegepast³⁵), in hoofdstuk 21 op Lotharius III³⁶).

Zowel bij het breken van de altaarsteen te Prémontré (hfst. 12, blz. 685) als bij de opstand te Maagdenburg (hfst. 19, blz. 699) vreest Norbert dat zijn volgelingen gescandaliseerd zouden zijn en de moed zouden verliezen, al wordt deze gedachte niet met dezelfde woorden uitgedrukt.

Een minder gebruikelijk woord als *irrecuperabilis* wordt door de auteur gebruikt bij de duivelverhalen te Prémontré (hfst. 13, blz. 685), waar sprake is van een *obprobrium irrecuperabile* en opnieuw bij de *irrecuperabilis depositio* van Petrus Leonis (hfst. 21, blz. 702).

Een stilistische eigenaardigheid van de auteur is dat hij voor de plaatsnamen bij voorkeur de vergriekste vorm gebruikt. Zo vindt men in hoofdstuk 15 tweemaal *Herbipolis* voor Würzburg en eenmaal *Parthenopolis* voor Maagdenburg (blz. 690). Deze laatste benaming komt tweemaal terug in hoofdstuk 18 (blz. 694), wat dus weerom schijnt te wijzen op een en dezelfde auteur.

Tenslotte kunnen ook de gebruikte bijbelcitaten een vergelijkingspunt opleveren. Wanneer men het aantal citaten uit de H. Schrift³⁷) in beide

³⁴) Zie blz. (5) 00.

³⁵) *Vita A*, blz. 685. Volgens vele auteurs slaat deze uitdrukking op Bartholomeus van Laon, die zou voorspeld hebben dat een tweede kerkwijding of hervorming in de toekomst zou nodig zijn. Grammaticaal gezien echter is Norbert onderwerp van de zin en bovendien lag het meer in Norberts aard voorspellingen te doen. Ook J. C. VANDER STERRE, *Vita S. Norberti* ..., Antwerpen, 1656, blz. 125, was terecht van mening dat de uitdrukking op Norbert slaat.

³⁶) *Vita A*, blz. 702, in de lofrede op Lotharius.

³⁷) Deze werden ruim geteld: expliciete, impliciete en zinspelingen van enkele woorden.

delen vergelijkt, komt men in het eerste deel tot 56 citaten voor 17 hoofdstukken en in het tweede deel tot 20 citaten voor slechts 6 hoofdstukken. Op het eerste gezicht is dit verwonderlijk want de densiteit aan historische feiten is duidelijk groter in het tweede deel. Het feit dat meer te verhalen viel in het tweede deel heeft dus het aantal bijbelcitaten niet verminderd, eerder integendeel³⁸). De auteur gebruikte een bijbelse taal, wat hij ook verhaalde, zowel in het eerste als in het tweede deel.

Bij het gebruik van die citaten valt de auteur niet vaak in herhalingen. Toch vindt men enkele bijbelteksten, die aan de auteur van *Vita A* blijkbaar bijzonder dierbaar waren, in beide delen terug. Zo b.v. *Matt.* 15,13 over de aanplantigen gedaan door de hemelse Vader³⁹). Hij gebruikt het beeld tweemaal in hoofdstuk 12, toegepast op Prémontré, en eenmaal in hoofdstuk 20, toegepast op het Onze-Lieve-Vrouweklooster te Maagdenburg.

Een ander goed gekend citaat is II *Tim.* 4, 2, nl. de aansporingen van Sint-Paulus aan zijn leerling om te pas en te onpas het woord Gods te verkondigen⁴⁰). Deze tekst wordt toegepast op Norbert wanneer hij als pasgewijde priester zijn collega's te Xanten terechtwijst (hfst. 2, blz. 672) en opnieuw in het tweede deel wanneer hij te Maagdenburg als hervormer optreedt (hfst. 18, blz. 695).

Hoewel het hier gaat om twee zeer gekende en veel gebruikte citaten, lijken ze toch een bijkomend argument te bieden om te stellen dat de twee delen van *Vita A* door dezelfde auteur werden opgesteld of herwerkt. De mening van Gustav Hertel dat de *Vita* uit twee heterogene delen zou bestaan kan dus vanuit een stijlvergelijking niet worden bewezen. Hiermee wordt niet beweerd dat de auteur van *Vita A* zijn hele tekst in één trek en zonder bronnen of latere toevoegingen zou hebben geschreven, doch alleen dat de verschilpunten tussen beide delen, die G. Hertel meende te kunnen aanwijzen, heel wat kleiner zijn dan hij dacht.

³⁸) Dit in tegenstelling tot de bewering van G. HERTEL, *Leben des heiligen Norbert* ..., Leipzig, 1895, blz. IV, die waarschijnlijk de bijbelcitaten niet heeft geteld. Zij werden trouwens slechts zeer onvolledig aangeduid in de bestaande uitgaven. Weliswaar mag men het aantal citaten niet zonder meer per hoofdstuk tellen, want de hoofdstukken, die door R. Wilmans werden aangebracht, zijn van zeer ongelijke lengte.

³⁹) «Omnis plantatio quam non plantavit Pater meus celestis eradicabitur».

⁴⁰) «... praedica verbum, insta opportune, importune: argue, obsecra, increpa in omni patientia et doctrina».

3. DE DATERING

Roger Wilmans besteedde aan de datering van de *Vita A* slechts weinig woorden⁴¹). Hij plaatste het ontstaan van deze tekst tussen 1157 en 1161 op grond van de mening dat hij na de dood van Bartholomeus van Laon werd opgesteld en ouder was dan de *Vita B*, die gedurende het leven van Hugo van Fosses tot stand kwam.

Toch is dit probleem niet zo eenvoudig en het is verwonderlijk dat een zo essentiële vraag nooit grondig werd onderzocht. De meeste auteurs volgden R. Wilmans of stelden zelf uiterste data zonder hun standpunt te bewijzen⁴²).

Een vast dateringselement is dat het pontificaat van Lucius II (12/3/1144-15/2/1145) als reeds voorbij wordt vermeld⁴³), dus 1145 is *terminus post quem*.

R. Wilmans en andere auteurs meenden ook te mogen stellen dat de tekst na de dood van bisschop Bartholomeus van Laon werd opgesteld⁴⁴), doch de passage die daarvoor wordt aangehaald is waarschijnlijk op Norbert toepasselijk⁴⁵). Voor Bartholomeus wordt nergens de uitdrukking *beate memorie* gebruikt, maar de auteur is niet kwistig met dergelijke uitdrukkingen⁴⁶). Hij voegt ze enkel toe voor de pausen

⁴¹) Uitg. R. WILMANS, blz. 663-664. Deze datering werd overgenomen door E. MUEHLBACHER, *Die streitige Papstwahl des Jahres 1130*, Innsbruck, 1876, blz. 183; G. HERTEL, *Zur Lebensbeschreibung ...*, in *Forschungen zur deutschen Geschichte*, 1880, XX, blz. 591; C. VOLKMAR, *Das Verhältnis Lothars III. zur Investiturfrage*, *Ibidem*, 1886, XXVI, blz. 485, noot 2; G. HERTEL, *Leben des heiligen Norbert, Geschichtsschreiber der Deutschen Vorzeit*, Leipzig, 1895, blz. III.

⁴²) Zo b.v. E. DE MOREAU, *Histoire de l'Eglise en Belgique*, dl. II, Brussel, 1945², blz. 420, die *A* en *B* beide tussen 1154 en 1164 plaatst; K. KOCH en E. HEGEL, *Die Vita des Prämonstratensers Hermann Joseph von Steinfeld*, Keulen, 1958, blz. 71 (beide *Vitae* omstreeks 1155); K. JAKOB en H. HOHENLEUTNER, *Quellenkunde ...*, dl. II, Berlijn, 1961, blz. 95 (voor 1155) en D. BARTHELEMY, *Monachisme et aristocratie au XIIe siècle: les bénédictins de Nogent-sous-Coucy face à la concurrence et à l'exemple de Prémontré*, in *Sous la règle de Saint-Benoît*, Genève, Parijs, 1982, blz. 185, noot 2, die de *Vita A* tussen 1130 en 1170 plaatst, steeds zonder bewijs.

⁴³) *Vita A*, blz. 694; dit is niet het geval in *Vita B*, blz. 849F, maar de teksten lopen hier niet volledig parallel.

⁴⁴) Uitg. R. WILMANS, blz. 664.

⁴⁵) *Vita A*, blz. 685, zie blz. 11 en noot 35.

⁴⁶) Bij de vermelding van Kuno van Siegburg, Burchard van Kamerijk, abt Simon van Sint-Nicolaas, Theobald van Champagne, Engelbert van Karinthië, Albero van Metz en Adalbert van Mainz, wordt nergens een uitdrukking gebruikt die hun overlijden zou aanduiden.

Calixtus II⁴⁷) en Honorius II⁴⁸), doch hun sterfdata in 1124 en 1130 laten niet toe de *Vita A* nauwkeuriger te dateren.

Eveneens heeft men beweerd dat over Hugo van Fosses als over een overledene wordt gesproken⁴⁹), doch geen enkele passage laat toe met absolute zekerheid te beweren dat Hugo dood was bij het opstellen van de *Vita A*⁵⁰). Het meest in die richting wijst het verhaal van zijn verkiezing tot abt van Prémontré, waarin gezegd wordt dat hij een merkwaardig of gedenkwaardig (*memorabilis*) abt is geworden⁵¹). Deze term sluit niet elke twijfel uit, hoewel hij meestal wel voor overledenen wordt gebruikt⁵²).

Het hoofdstuk 21, dat volgens Gustav Hertel vroeger dan de rest zou zijn opgesteld, doch pas later in de *Vita A* ingeschoven⁵³), kan niet voor 1137 zijn geschreven, want Lotharius III wordt daarin geloofd voor zijn dapperheid in Sicilië⁵⁴), waar hij slechts in 1137 naartoe trok. Uit dezelfde passage blijkt ook dat de auteur pas na de dood van Lotharius schreef en deze stierf op 3/4 december 1137.

Een *terminus post quem* had kunnen geleverd worden door de eerste *translatio* van Norbert. Beide *Vitae* vermelden immers dat Norberts lichaam vooreerst voor het H. Kruisaltaar werd begraven, doch na enkele jaren werd overgebracht naar het koor⁵⁵). Spijtig genoeg werd het

⁴⁷) *Vita A*, blz. 677 (*dignae recordationis*).

⁴⁸) *Vita A*, blz. 690 (*bonae memoriae*) en blz. 697 (*beatae memoriae*).

⁴⁹) F. PETIT, *Avertissement*, in *Courrier de Mondaye*, sept. 1956, nr. 46, blz. 1; O. KLESSER, *De oudste levensbeschrijving van Sint-Norbert*, in *Anal. Praem.*, 1958, XXXIV, nr. 3-4, blz. 214; F. PETIT, *Comment nous connaissons saint Norbert?*, *ibidem*, 1960, XXXV, blz. 241; IDEM, *Norbert et l'origine des Prémontrés*, Parijs, 1981, blz. 14.

⁵⁰) Hugo overleed op 10 februari 1161 of 1164. De meest waarschijnlijke hypothese is dat hij in 1161 ontslag nam en in 1164 stierf, zie W. M. GRAUWEN, art. *Hugo van Fosses*, in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. III, Brussel, 1968, kol. 412.

⁵¹) *Vita A*, blz. 697: «Ipse ad Praemonstratensem ecclesiam accedens, eiusdem ecclesiae pater memorabilis effectus est».

⁵²) Zo o.m. bij het begin van de *Additamenta fratrum Cappenbergensium*, *AA. SS.*, dl. I juni, blz. 845C: «... memorabilis ille vir Dei praeco Norbertus ...». Deze tekst ook in de *Vita Godefridi*, *MGH.*, *SS.*, XII, blz. 516, regel 16.

⁵³) G. HERTEL, *Zur Lebensbeschreibung ...*, blz. 597. Zo ook C. VOLKMAR, *Das Verhältnis ...*, blz. 485, noot 2.

⁵⁴) *Vita A*, blz. 702: «... cuius virtus patuit in Sycilia, vigit et in Saxonia, qui quamdiu vixit, Romanum imperium, quod regebat, inconvulsum Domino annuente permansit».

⁵⁵) *Vita A*, blz. 703; *Vita B*, blz. 844D (nr. 115); uitg. J. C. VANDER STERRE, blz. 238. Volgens een hypothese aangehaald in *AA. SS.* dl. I juni, blz. 858D nr. c zou de overbrenging misschien na een brand in 1188 zijn gebeurd, dus 54 jaar na Norberts dood. Deze termijn is wel lang om door de uitdrukking «post aliquot annos» van *Vita A* te worden aangeduid. In feite moet deze gebeurtenis in ieder geval voor 1161/64 worden geplaatst.

jaar van de overbrenging in geen enkele bron aangeduid. Doch het feit dat deze overbrenging eveneens in *Vita B* voorkomt, die voor de dood van Hugo van Fosses werd geschreven, moet ze voor 1161/64 vallen. Een nadere bepaling lijkt voorlopig niet mogelijk, zodat ook hieruit geen zekerheid voor de datering van *Vita A* kan worden geput.

Een *terminus ante quem* is in de tekst zelf niet te vinden. Geen enkele figuur wordt uitdrukkelijk als nog levend aangeduid. R. Rosenmund was van mening dat de passage van de *Vita A*, waarin de inbezitneming van Vivières door de premonstratenzers wordt verhaald, in ieder geval voor 1153 zou zijn geschreven omdat de latere verhuizing van dit klooster naar Valsery⁵⁶⁾ nog niet wordt vermeld⁵⁷⁾. Dit argument *e silentio* is echter niet doorslaggevend aangezien een bericht over de gebeurtenissen van 1153 het kader van een Norbert-*Vita* zou te buiten gaan. De auteur had geen enkele reden om de latere overplaatsing naar Valsery te vermelden.

Als dateringselement kan men wellicht nog opmerken dat over graaf Otto van Kappenberg in beide *Vitae* met weinig lof wordt besproken. Enkel zijn reactie tegen de plannen van zijn broer Godfried wordt vermeld⁵⁸⁾. In de *Vita A* wordt zijn naam zelfs niet genoemd⁵⁹⁾. Nu werd Otto in ordesverband slechts een belangrijke figuur wanneer hij in 1156 de derde proost van Kappenberg werd⁶⁰⁾. Deze overweging zou een argument kunnen leveren voor een *terminus ante quem*, doch argumenten *e silentio* blijven steeds zwak en aanvechtbaar.

De inwendige criteria volstaan dus niet om de *Vita A* nauwkeuriger te dateren. De auteur van de *Vita Godefridi* echter drukte de wens uit dat men een *Vita Norberti* zou schrijven⁶¹⁾. Volgens G. Niemeyer werd de oudste Godfried-*Vita* opgesteld tussen 1138 en 1148⁶²⁾. Daarna pas werd de *Vita B* te Kappenberg bekend en voegde men de *Additamenta* eraan toe⁶³⁾. Strikt genomen kan men uit de uitdrukkingen van de *Vita Godefridi* niet met zekerheid besluiten dat er in 1148 nog geen *Vita Norberti* bestond, want zij kan bestaan hebben zonder dat de auteur van

⁵⁶⁾ C. L. HUGO, *Annales Ordinis Praemonstratensis*, dl. II, Nancy, 1736, kol. 1041 en N. BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense*, dl. II, Straubing, 1952/55, blz. 537.

⁵⁷⁾ R. ROSENMUND, *Die ältesten Biographien ...*, blz. 59.

⁵⁸⁾ *Vita B*, blz. 828F (nr. 72): «... leonino furore deposito, ...».

⁵⁹⁾ *Vita A*, blz. 688-689.

⁶⁰⁾ G. NIEMEYER, *Die Vitae Godefridi Cappenbergensis*, in *Deutsches Archiv*, 1967, XXIII, blz. 429.

⁶¹⁾ *Vita Godefridi*, MGH., SS., XII, blz. 516.

⁶²⁾ G. NIEMEYER, *a.c.*, blz. 460.

⁶³⁾ W. M. GRAUWEN, *Norbertus ...*, blz. 22.

de Godfried-*Vita* het wist. Toch heeft G. Niemeyer doen opmerken dat Hugo van Fosses en proost Otto magister van Kappenberg († 30 maart 1156) elkaar op het Concilie van Reims in 1148 hebben ontmoet, zodat men in Kappenberg had kunnen op de hoogte zijn van een bestaande Norbert-*Vita*⁶⁴). Steunend op deze redenering zou het jaar 1148 dus een waarschijnlijke *terminus post quem* voor beide *Vitae Norberti* kunnen vormen.

Het voornaamste probleem blijft echter een stevige *terminus ante quem* voor de *Vita A* te vinden. Doch mag dit geen reden zijn om het opstellen van de *Vita A* in de 13de eeuw te plaatsen, zoals G. van den Elsen meende⁶⁵). Het duivelverhaal van de portier, dat in de *Vita A* op zijn logische plaats staat, nl. bij de duivelverhalen in de beginperiode van Prémontré, werd immers in het *B*-hs. Soissons 12 achteraan de tekst toegevoegd door dezelfde hand die de hele tekst schreef. Hoogstwaarschijnlijk werd deze toevoeging uit de *Vita A* ontleend. Soissons 12 wordt terecht op paleografische gronden in de 12de eeuw gedateerd⁶⁶). Toch kan het o.i. pas na 1152 zijn geschreven want van Albero van Trier wordt gezegd dat hij nadien aartsbisschop van Trier is geweest⁶⁷). Dus Soissons 12 dateert uit de tweede helft van de 12de eeuw en heeft blijkbaar een passage uit de *Vita A* achteraan toegevoegd.

Indien nu kan worden aangetoond dat Soissons 12 vóór de dood van Hugo van Fosses werd geschreven, dan is daarmee ook een *terminus ante quem* voor *Vita A* gevonden. Spijtig genoeg bevat dit hs. noch de *Additamenta*, noch het gedicht *Felix Norbertus*, waarin aanduidingen staan over Hugo, maar in het laatste van de drie visioenen die Norberts gelukzaligheid moeten bewijzen, staat toch een uitdrukking waaruit schijnt te blijken dat Hugo van Fosses op dat ogenblik nog leefde⁶⁸).

⁶⁴) G. NIEMEYER, a.c., blz. 460, noot 7, met verwijzing naar een hs. uit Petau, nu Cod. Vat. Reg. lat. 278. Daarover J. LECLERCQ, *Textes sur Saint Bernard et Gilbert de la Porrée*, in *Medieval Studies*, 1952, XIV, blz. 107 en 109.

⁶⁵) G. VAN DEN ELSEN, *Kritische Untersuchung ...*, blz. 337.

⁶⁶) Zo ook R. VAN WAEFELGHEM, *Répertoire des sources ...*, blz. 371.

⁶⁷) Soissons, 12, fol. 48 r: «... Albero, ille qui postea Treverensis ecclesie archiepiscopus fuit, ...». Zo ook *Vita B*, blz. 836F (nr. 88). Hiermee menen we een nieuwe *terminus post quem* voor *Vita B* te hebben gevonden, nl. de sterfdatum van Albero van Montreuil op 18 januari 1152. Deze zin staat niet in *Vita A*, blz. 694.

⁶⁸) *Vita B*, blz. 845A: «Det omnipotens Deus, ut secundum promissionis intellectum ad ipsum veniat, et quem socium et successorem, participemque miserae et poenalis tribulationis seculi hujus reliquit, consortem faciat eum gaudiis felicitatis aeternae ...». In Soissons 12, fol. 61 v.

Soissons 12 werd dus geschreven vóór de dood van Hugo en heeft blijkbaar reeds uit *Vita A* overgenomen. Langs deze omweg lijkt het mogelijk aan te tonen dat ook de *Vita A* vóór de dood van Hugo in 1161/64 werd opgesteld.

Uit het onderzoek naar de datering der *Vitae Norberti* mag men dus op grond van inwendige criteria besluiten dat de *Vita B* tussen 1152 en 1161/64 is ontstaan. Voor de *Vita A* is de zekerheid merkkelijk kleiner, maar een datering tussen 1145 en 1161/64 lijkt toch het meest verantwoord.

4. WAAR WERD DE *VITA A* OPGESTELD?

Aan de plaats waar de *Vitae Norberti* werden opgesteld hebben de auteurs uiteraard minder aandacht besteed. Toch is deze vraag belangrijk om de oriëntering van de auteurs beter te leren kennen.

Onbewust wellicht heeft men het feit dat het enige bekende handschrift van de *Vita A* aan het kapittel van Sint-Pieter en Paulus te Brandenburg had toebehoord⁶⁹⁾ als het voornaamste argument gezien om de oorsprong van de *Vita A* in Saksen te situeren, terwijl voor de *Vita B* Prémontré als moederklooster in aanmerking kwam, ook al werden de handschriften van deze tekst zowat overal teruggevonden. Steunend op deze overweging heeft men verwaarloosd naar inwendige criteria te zoeken.

Vooreerst kan de titel die aan beide *Vitae* werd gegeven een aanduiding leveren, zowel voor de verschillende doelstelling van beide auteurs, als voor de plaats waar zij werkten. De titel van *Vita B* en ook de proloog wijzen op het oorspronkelijk opzet van de auteur een ordesgeschiedenis te schrijven⁷⁰⁾ waarvan Norberts leven slechts het begin zou vormen. De auteur van *A* daarentegen geeft als titel aan zijn werk: Het leven van heer Norbert, aartsbisschop van Maagdenburg⁷¹⁾. Vanzelfsprekend stelden de confraters van Prémontré omstreeks 1152-1161/64 meer dan wie ook belang in een beschrijving van de snelle uitbreiding van de orde die van

⁶⁹⁾ Uitg. R. WILMANS, blz. 667; V. ROSE, *Verzeichniss der Lateinischen Handschriften* ..., dl. II, 2, blz. 864.

⁷⁰⁾ B.v. Soissons 12: «De iniciis et incrementis premonstratensium»; hs. Grimbergen: «Incipit prologus de initiis et incrementis premonstratensis ordinis».

⁷¹⁾ *Vita A*, blz. 670: «Incipit Vita domni Norberti Magdeburgensis archiepiscopi».

daaruit was begonnen, terwijl de Maagdenburgse confraters een levensbeschrijving van Norbert als aartsbisschop van Maagdenburg wensten te bezitten. In feite is de auteur van *Vita B*, voor zover we weten, niet verder geraakt dan Norberts dood.

Volgens de proloog van *Vita B* werd bij het opstellen van deze tekst een vergadering gehouden van degenen die voortdurend in Norberts gezelschap hadden verbleven⁷²). Voor zulke samenkomst was Prémontré ongetwijfeld de geschikte plaats omdat daar wellicht de meeste confraters verbleven die Norbert nog persoonlijk hadden gekend.

Ook het feit dat de aanvullingen die men te Kappenberg bij de *Vita B* aanbracht, aan Hugo van Fosses werden gezonden⁷³), pleit in zekere mate voor een ontstaan van deze tekst te Prémontré.

In de *Vita A* vindt men eveneens een aantal uitdrukkingen die de plaats van opstellen kunnen verraden.

Drie jaar na zijn priesterwijding zag Norbert in dat hij noch met zijn woord, noch met zijn voorbeeld vooruitgang boekte «bij de mensen van die streek»⁷⁴). De auteur was dus hoogstwaarschijnlijk geen Rijnlander.

In verband met de plaats van opstellen van de *Vita A* dient men ook rekening te houden met het oordeel van de auteur over Theobald IV van Champagne en Godfried van Kappenberg⁷⁵). Over graaf Theobald wordt niets dan goed gezegd, daarom raadt Norbert hem aan in de wereld te blijven en zijn activiteit verder te zetten. Godfried van Kappenberg daarentegen wordt een rover van andermans goed genoemd, die daarom maar beter zijn goederen kan afstaan⁷⁶). Dit oordeel, dat in beide *Vitae* voorkomt, is bijzonder tendentieus, want van Theobald bleven wel een aantal minder lofwaardige daden bekend⁷⁷), doch dit is niet het geval voor Godfried van Kappenberg, die wellicht te

⁷²) *Vita B*, blz. 807E: «... procuratum est, ut convenientibus in unum quibusdam, qui ab initio cum eo jugiter conversati sunt ...».

⁷³) *Vita B*, blz. 845C. De naam van Hugo wordt weliswaar niet genoemd, maar men ziet niet goed in wie anders met de titel «Vestra Sanctitas» kon worden aangesproken.

⁷⁴) *Vita A*, blz. 673: «... et post tertium ordinationis suae annum videns se nec verbo nec opere proficere hominibus terrae illius ...». Deze uitdrukking komt niet voor in *Vita B*, blz. 814D, misschien vanwege de vele Rijnlanders die Norbert naar Prémontré hadden gevolgd.

⁷⁵) *Vita A*, blz. 689; *Vita B*, blz. 829E (nr. 75).

⁷⁶) *Vita A*, blz. 689 (raptor alienorum); *Vita B*, blz. 829E, nr. 75 (quod aliena etiam ab egenis raperet).

⁷⁷) Zie o.m. W. M. GRAUWEN, *Gaufried, bisschop van Chartres (1116-1149), vriend van Norbert en van de «Wanderprediger»*, in *Anal. Praem.*, 1982, LVIII, nr. 3-4, blz. 166-167.

devoot en te wereldvreemd was om zich in de twaalfde-eeuwse verhoudingen als vorst te kunnen handhaven⁷⁸⁾.

Dit onrechtvaardig oordeel over Godfried kan een argument leveren voor degenen die de prioriteit van *Vita B* verdedigen en voor degenen die houden dat de eerste helft van *Vita A* in Frankrijk werd geschreven⁷⁹⁾, doch hoger werd aannemelijk gemaakt dat deze *Vita* door één auteur werd opgesteld. In feite wilde de auteur met zijn onhandige verklaring alleen Norberts klaarziendheid bewijzen en merkte hij misschien niet eens hoe hij daardoor een ongunstig oordeel over Godfried velde. Hoe dan ook, hij schijnt Godfried van Kappenberg bijzonder slecht te kennen en dus niet uit Westfalen afkomstig.

In het 15de hoofdstuk treft men een uitdrukking aan die bewijst dat deze passage zeker niet in het bisdom Soissons werd opgesteld en waarschijnlijk niet in Frankrijk. Bij de inbezitneming van Viviers verhaalt de auteur hoe de aartsdiaken van Soissons, Anscolfus, deze kerk aan Norbert overdroeg «zoals het de gewoonte is in die streek»⁸⁰⁾. Dat de overdracht van een kerk gebeurde door degene die daar jurisdictie had, was zeker geen gewoonte van het bisdom Soissons alleen, maar schijnt de normale gang van zaken in de hele westerse christenheid. Deze uitdrukking zou dus kunnen wijzen op een auteur uit Saksen, waar de juridische gebruiken wellicht nog minder stevig waren gevestigd.

Voor al in de laatste hoofdstukken van de *Vita A* komen een aantal details en uitdrukkingen voor die uitsluiten dat deze tekst te Prémontré zou zijn geschreven en die een sterk vermoeden voor Maagdenburg wekken.

Het verhaal van de verkiezing van Hugo tot abt van Prémontré werd duidelijk vanuit Maagdenburgs standpunt beschreven⁸¹⁾. Dit kan normaal lijken omdat Norbert toen te Maagdenburg verbleef, maar hetzelfde is toch niet het geval in *Vita B*⁸²⁾.

⁷⁸⁾ ID., *Godfried van Kappenberg, Hirsau en de bouwgeschiedenis van Ilbenstadt*, *ibidem*, blz. 314-319.

⁷⁹⁾ G. HERTEL, *Zur Lebensbeschreibung ...*, blz. 587-599, en daarop steunend H. KALLFELZ, *Vitae quorundam episcoporum ...*, blz. 447.

⁸⁰⁾ *Vita A*, blz. 690: «... venit ad locum illum Norbertus cum archidiaconus Suessionense Anscolfo nomine, in cuius ditione ipsa erat ecclesia, ut sicut mos est terrae illius, auctoritate sua locum ipsum homini Dei assignaret, ...». Het woordje «sicut» na «ut» werd door de uitgever R. Wilmans voor de duidelijkheid toegevoegd. Het staat niet in het handschrift.

⁸¹⁾ *Vita A*, blz. 696: «Ne forte fratres *ibidem* per eum aggregati absque pastore periclitarentur, missis illo legatis, liberam eis pastoris electionem indulsit; blz. 697: «Haec accepta benedictione recessit (Hugo) ...».

⁸²⁾ *Vita B*, blz. 839B-E (nrs. 99-101).

Deze vaststelling geldt ook voor het verhaal van de opstand van 1129. Hier is iemand aan het woord die de omgeving perfect kent en o.m. als typische details weet te vermelden dat het gerucht ging te Maagdenburg dat sommigen Norberts dood hadden gezworen en dat het bloed dat op Norberts mijter was gespat, later nooit meer volledig verwijderd kon worden⁸³).

Tenslotte is het algemeen bekend dat het 21ste hoofdstuk over de Romereis van Norbert in 1132-33 zo concreet werd beschreven⁸⁴), dat de auteur van *Vita A* hoogstwaarschijnlijk de tocht in Norberts gevolg heeft meegemaakt⁸⁵). Aangezien Norbert vanuit Maagdenburg op Rometocht is vertrokken, was de auteur van *Vita A* dus wellicht iemand uit zijn Maagdenburgse omgeving, doch daar bevonden zich tevens een aantal confraters die hem vanuit Prémontré hadden gevolgd.

Globaal genomen mag men dus besluiten dat de *Vita B* naar alle waarschijnlijkheid uit het Noordfranse milieu stamt en bij voorkeur uit Prémontré zelf, terwijl de *Vita A* hoogstwaarschijnlijk te Maagdenburg is ontstaan. Dit neemt echter niet weg dat verhalen uit andere streken nadien kunnen zijn toegevoegd.

5. WELKE BRONNEN BENUTTE DE AUTEUR?

Tot op heden werd nooit opgemerkt dat de auteur van de *Vita A* ten minste op één plaats letterlijk de *Vita S. Martini* van Sulpitius Severus († ca. 420) naschreef. In een duivelverhaal legt de schrijver Norbert de volgende woorden in de mond: «*Quid, inquit, expectas cruenta bestia?*»⁸⁶). In de *Vita Martini* leest men: «*Quid hic, inquit, astas, cruenta bestia?*»⁸⁷).

Van Augustinus citeerde de auteur uiteraard de regel⁸⁸), maar ook het

⁸³) *Vita A*, blz. 699: «Nam ut ipse postmodum asserebat ... qui necem Norberti iurasse dicebantur ... sanguine ... qui in eis postmodum omni tempore comparuit».

⁸⁴) *Vita A*, blz. 701: «... qui ab incolis ad Sanctum Valentinum appellatur ... difficili circuitu per Ortum et Narniam ...». Zie ook blz. 7.

⁸⁵) Aldus reeds E. MUEHLBACHER, *Die streitige Papstwahl ...*, blz. 206.

⁸⁶) *Vita A*, blz. 693, en dezelfde tekst in *Vita B*, blz. 835D (nr. 86).

⁸⁷) SULPITIUS SEVERUS, *Vita S. Martini*, uitg. J. FONTAINE, dl. I, Parijs, 1967, blz. 342. Volgens G. NIEMEYER, *Die Vitae Godefridi ...*, blz. 466, zou ook de auteur van de *Vita Godefridi* de *Vita Martini* hebben benut, doch de verwijzing wordt, spijtig genoeg, nergens gegeven.

⁸⁸) *Vita A*, blz. 683: «Regula quidem dicit: Primo diligatur Deus, deinde proximus».

De disciplina christiana in een expliciet citaat⁸⁹⁾, dat evenmin tot op heden werd geïdentificeerd.

Uit het verhaal van de reliekenvinding op 13 oktober 1121⁹⁰⁾ blijkt dat Norbert of de auteur van *Vita A* rechtstreeks of onrechtstreeks op de hoogte moeten zijn geweest van de beschrijving die Gregorius van Tours († 594) gaf van de Sint-Gereonkerk⁹¹⁾. Daaruit stamt namelijk de gedachte dat de zgn. Thebaanse martelaren werden begraven in het midden van de kerk of het klooster en dat de lichamen der martelaren of een deel daarvan in een put werden geworpen.

Ongetwijfeld zal een grondige studie van deze tekst nog andere citaten of reminiscenties aan het licht brengen. Zo o.m. heeft Prof. Dr. Hubert Silverstre reeds gewezen op de typische scholastieke uitdrukking: «*Etsi diversae, numquit aversae?*»⁹²⁾.

De belangrijkste vraag in dit verband blijft of de auteur van *Vita A* de tekst van *Vita B* als bron heeft gebruikt⁹³⁾, of een α -tekst die aan *A* en *B* voorafging⁹⁴⁾, of dat integendeel de *Vita B* van *A* heeft afgeschreven. Globaal gezien immers lopen beide teksten parallel en men kan zeker niet beweren dat zij onafhankelijk van elkaar staan.

Sedert 1853 is de onderlinge afhankelijkheid der *Vitae Norberti* een omstreden kwestie. Veel oplossingen werden voorgesteld en verdedigd, maar geen enkel auteur had voldoende handschriftenmateriaal bij de hand om een definitieve oplossing te vinden. De meesten oordeelden zelfs uitsluitend op grond van een vergelijking der bestaande uitgaven.

⁸⁹⁾ *Vita A*, blz. 703: «Neque enim, ut ait Augustinus, poterat male mori qui bene vixerat». Deze tekst kon geïdentificeerd worden door de Augustinus-specialist Prof. Dr. T. J. Van Bavel, die wij hiervoor van harte danken. De verwijzing is: AUGUSTINUS, *De disciplina christiana*, uitg. R. VANDER PLAETSE, in *Corpus Christianorum, Series Latina*, dl. 46, Steenbrugge, 1969, blz. 221.

⁹⁰⁾ Volgens G. HERTEL, *Zur Lebensbeschreibung ...*, blz. 592, is dit een interpolatie.

⁹¹⁾ GREGORIUS, *Miraculorum lib. I. De gloria martyrum, Caput LXII: De quinquaginta martyribus Thebaeis*, in *P.L.* 71, kol. 762: «Et quia in ipsius templi medio puteus esse dicitur, in quo Sancti post martyrium pariter sunt injecti ...». Deze tekst gaf wellicht aanleiding tot *Vita A*, blz. 682: «... in medio monasterio ... Hanc partem in puteo, qui est inter sanctuarium et corpus eiusdem ecclesiae, a paganis iniectum noverant, ...». Bij de opgravingen onder Sankt Gereon werd echter geen spoor van een put gevonden, zie J. G. DECKERS, *St. Gereon in Köln - Ausgrabungen 1978/79. Neue Befunde zu Gestalt und Funktion des spätantiken Zentralbaus*, in *Jahrbuch für Antike und Christentum*, 1982, XXV, blz. 102-131, vooral blz. 126.

⁹²⁾ *Vita A*, blz. 683. Daarover H. SILVESTRE, in *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, 1964, XXXI, blz. 124-132, en W. HARTMANN, in *Deutsches Archiv*, 1970, XXVI, blz. 141 en noot 424.

⁹³⁾ Dit meende Olav Klesser te hebben aangetoond.

⁹⁴⁾ Deze mening werd het eerst verdedigd door Richard Rosenmund.

Het kan hier niet de bedoeling zijn deze ingewikkelde vraag ten gronde te behandelen. De bekomen resultaten zijn slechts voorlopig en worden hier enkel weergegeven in zoverre zij de bronnen van de *Vita A* kunnen betreffen.

Vanuit de handschriftenstudie kan alvast worden gesteld dat er onmiskenbaar een verband bestaat tussen *Vita A* en de beide handschriften van *B*, Soissons 12 en 13. Men vindt namelijk drie opvallende punten van overeenkomst. Vooreerst wordt bij de aanvang der *Vita* het woord *Salicorum* toegevoegd aan *Germanorum*; ten tweede hebben alledrie de hss. de passage betreffende de rit naar Vreden en tenslotte hebben de beide Soissons-hss. het duivelverhaal van de portier, dat in *Vita A* op zijn logische plaats staat, nl. bij de duivelverhalen in het pas-gestichte Prémontré⁹⁵), aan het einde van hun tekst toegevoegd, na de drie visioenen die Norberts gelukzaligheid moeten aantonen⁹⁶).

Desondanks behoren de beide Soissons-hss. duidelijk tot de *B*-groep. Zij hebben de indeling in hoofdstukken en de lijst van hoofdstukken vooraan zoals alle oude *B*-hss. De overige passages van *A*, die in *B* niet voorkomen, ontbreken trouwens ook hier.

De meest voor de hand liggende oplossing lijkt te zijn dat Soissons 12 het duivelverhaal van de portier heeft leren kennen uit een reeds bestaande versie van de *Vita A* en het achteraan de tekst heeft toegevoegd⁹⁷). Soissons 13 heeft Soissons 12 afgeschreven zonder veranderingen aan te brengen.

Degenen die de *Vita B* als de oudste tekst beschouwen hebben vaak gemeend een sterk argument voor hun stelling te vinden in het 16de hoofdstuk van de *Vita A*, waar de Sint-Michielskerk tweemaal wordt aangeduid als *eandem ecclesiam*, terwijl het antecedent zou ontbreken⁹⁸). Deze kerk wordt inderdaad tevoren niet met name genoemd in *Vita A*, wat in *Vita B* wel het geval is⁹⁹). Door de inkorting zou *A* het antecedent

⁹⁵) *Vita A*, blz. 687.

⁹⁶) In de *AA. SS.* dl. I juni, blz. 836B, noot c, werd dit duivelverhaal afgedrukt uit het nu verloren hs. van Terwaan, naar een mededeling van Petrus de Waghenare (1599-1662) van de Sint-Niklaasabdij te Veurne.

⁹⁷) De voorstanders van de prioriteit van *Vita B* zouden hier kunnen opwerpen dat de auteur van *A* het verhaal, dat hij uit Soissons 12 kende, op zijn juiste plaats heeft gezet. Deze oplossing is in de middeleeuwse mentaliteit minder voor de hand liggend dan ze schijnt. Afschrijvers kopieerden vaak zeer slaafs, zonder hun tekst te durven herwerken. Soissons 13 heeft trouwens eeuwen later de verkeerde volgorde der feiten niet veranderd.

⁹⁸) *Vita A*, blz. 691. Aldus G. VAN DEN ELSEN, *Kritische Untersuchung* ..., blz. 332.

⁹⁹) *Vita B*, blz. 831BC (nr. 80).

per vergissing hebben laten wegvallen. Hiertegen kan men inbrengen dat de uitdrukking *congregatio duodecim clericorum* die voorafgaat, tot op zekere hoogte als antecedent kan dienen voor *eandem ecclesiam suam*, zodat dit argument niet elke twijfel uitsluit.

Verscheidene teksten werden in de literatuur als bronnen van de *Vita A* aangeduid¹⁰⁰). Vooreerst de brief van Rudolf van Sint-Truiden waarin hij de reliekenvinding in Sint-Gereon te Keulen verhaalt¹⁰¹). Bij een tekstvergelijking kan men nochtans niet besluiten tot tekstuele afhankelijkheid¹⁰²).

Hetzelfde geldt voor de brief van de kanunniken van Utrecht aan de aartsbisschop van Keulen¹⁰³). Er is duidelijk een verband tussen deze brief en de tekst van *Vita A* over Tanchelm in zoverre beide teksten, zoals alle bronnen over Tanchelm trouwens, een zeer negatief beeld over hem tekenen. Beide bronnen gebruiken de uitdrukking *nil esse* voor het aanvechten van de waarde der sacramenten en het gezag van de kerkelijke hiërarchie. Beide vermelden ook het *balneum*, hoewel de brief niet over het drinken van het badwater spreekt. Anderzijds beschrijven de *Vitae Norberti* het uiterlijk van Tanchelm en het aantal (3000) van zijn volgelingen, gegevens die niet uit de brief stammen. Men kan dus niet zonder meer zeggen dat de auteur van *Vita A* te tekst van de brief van Utrecht voor zich had bij het opstellen¹⁰⁴). Daarvoor is de tekstuele afhankelijkheid te gering.

Volgens G. van den Elsen zou het verhaal van de verkiezing van Norbert tot aartsbisschop te Spiers afhankelijk zijn van de *Fundatio monasterii Gratiae Dei*¹⁰⁵). Deze stelling wekt verwondering want de kroniek van Gottesgnaden werd geschreven tussen 1190 en 1195¹⁰⁶),

¹⁰⁰) G. VAN DEN ELSEN, *Kritische Untersuchung* ..., blz. 350 en 354.

¹⁰¹) *MGH., SS.*, X, blz. 330.

¹⁰²) Slechts twee woorden komen bij beide auteurs voor, nl. bij Rudolf, blz. 330: «... superiorem lapide sarcophago ...»; in de *Vita A*, blz. 683: «... lapis sarcophagi ...».

¹⁰³) Daarover W. M. GRAUWEN, *Enkele notities betreffende Tanchelm en de ketterijen in het begin van de 12de eeuw*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1980, LVI, nr. 1-2, blz. 86-92, met de daar aangehaalde bibliografie.

¹⁰⁴) G. HERTEL, *Zur Lebensbeschreibung* ..., blz. 592 en G. VAN DEN ELSEN, *Kritische Untersuchung* ..., blz. 354, menen dat de brieven van Rudolf van Sint-Truiden en van de kanunniken van Utrecht rechtstreeks benut werden door de auteur van *Vita A* en dat er gedeeltelijk een letterlijke afhankelijkheid vast te stellen zou zijn.

¹⁰⁵) G. VAN DEN ELSEN, *Kritische Untersuchung* ..., blz. 338 en 354. Uitg. H. PABST, in *MGH., SS.*, XX, blz. 686-687.

¹⁰⁶) W. M. GRAUWEN, *Norbertus* ..., blz. 15.

zodat de *Vita A* nog later zou zijn opgesteld. G. van den Elsen hield dan ook dat *A* pas in de 13de eeuw zou zijn geschreven¹⁰⁷).

Een tekstvergelijking levert echter geen argumenten om te stellen dat de *Vita A* afhankelijk zou zijn van de *Fundatio*. Deze laatste bron is integendeel afhankelijk van de *Gesta archiepiscoporum Magdeburgensium*, zoals de uitgever terecht heeft aangeduid.

Tenslotte zou de omzendbrief van Lotharius III met de veroordeling van Anacletus II, opgesteld in 1133¹⁰⁸), een bron voor de *Vita A* zijn geweest¹⁰⁹). Deze omzendbrief zou door Norbert als plaatsvervangend aartskanselier voor Italië kunnen opgesteld zijn¹¹⁰). Er is geen enkele reden om te denken dat deze tekst voor de auteur van het 21ste hoofdstuk, die hoogstwaarschijnlijk zelf aan de Rometocht van 1132-33 had deelgenomen, tot bron moest dienen.

Uit dit onderzoek betreffende de bronnen van de *Vita A* blijkt niet dat de auteur een rijke bibliotheek voor ogen had, waaruit hij slechts diende af te schrijven¹¹¹). Behalve één enkele zin uit Sulpitius Severus, twee uit Augustinus en eventueel enkele woorden uit Gregorius van Tours, blijkt de inhoud van zijn verhaal, voor zover tot op heden bekend, een oorspronkelijk werk, dat enkel met de *Vita B* een grote verwantschap vertoont.

6. DE VERSCHILPUNTEN TUSSEN *VITA A* EN *B*

Sommige auteurs stellen dat slechts twee berichten in *A* zouden voorkomen en niet in *B*, nl. het wonderverhaal van diaken Nicolaas van Soissons en de tussenkomst van Norbert te Rome in 1133 wanneer de paus bereid zou zijn geweest het investituurrecht aan Lotharius III te schenken¹¹²).

Behalve deze twee zijn er echter nog heel wat meer passages die alleen in *Vita A* voorkomen¹¹³). Vooreerst vermeldt alleen deze tekst dat

¹⁰⁷) G. VAN DEN ELSSEN, *Kritische Untersuchung* ..., blz. 336 en 354.

¹⁰⁸) Beste uitg. L. WEILAND, in *MGH., Constitutiones et acta publica imperatorum et regum*, dl. I, Hannover, 1893, nr. 114, blz. 166-167.

¹⁰⁹) Aldus G. VAN DEN ELSSEN, *Kritische Untersuchung* ..., blz. 350.

¹¹⁰) Zie W. M. GRAUWEN, *Norbertus* ..., blz. 535-539.

¹¹¹) Aldus G. VAN DEN ELSSEN, *Kritische Untersuchung* ..., blz. 354.

¹¹²) Aldus F. PETIT, *Avertissement*, in *Le Courier de Mondaye*, sept. 1956, blz. 1, en N. BACKMUND, *Die mittelalterlichen Geschichtsschreiber* ..., blz. 99.

¹¹³) Ten minste een achttal van enige omvang, zoals reeds aangeduid in W. M. GRAUWEN, *Norbertus* ..., blz. 25.

Norbert zich na zijn priesterwijding twee jaar lang terugtrok als kluizenaar te Fürstenberg (Vorstberg), een kerk die hem zou hebben toebehoord. Daarna zou hij deze kerk aan Siegburg hebben geschonken om er een monnikengemeenschap te stichten¹¹⁴). Over dat alles zegt *Vita B* geen woord¹¹⁵) en uit de oorkonden betreffende Fürstenberg blijkt nergens dat de genoemde kerk ooit een bezitting van Norbert zou zijn geweest¹¹⁶).

Een andere belangrijke passage, die alleen in *Vita A* voorkomt, vindt men in het verhaal dat Norbert, nadat Hugo hem had in de steek gelaten, besloot in de school van Laon te gaan luisteren naar het commentaar op psalm 118: *Beati immaculati*. Drogo, prior van Saint-Nicaise te Reims en vroegere studiegenoot van Norbert, berispte hem daarvoor en was van oordeel dat Norbert, onderricht in de school van de H. Geest, geen «wereldlijke» school mocht bezoeken. Hij noemde dit zelfs een zonde tegen de H. Geest. De wetenschap of de wereldlijke wijsbegeerte, die men volgens Drogo in de school van Laon kon opdoen, worden hier gesteld tegenover de goddelijke wijsheid. Norbert zou Drogo's raad hebben gevolgd en van zijn plan zijn afgestapt¹¹⁷).

Deze passage, die een anti-intellectualistische houding openbaart, weerspiegelt ook in alle scherpste de scholenoerlog uit het begin der 12de eeuw, waarvan men o.m. ook bij abt Guibert van Nogent de weerklink vindt¹¹⁸).

Alleen in *Vita A* wordt ook vermeld dat Norbert door de kanunniken van Sint-Maarten te Laon werd gepostuleerd bij bisschop Bartholomeus en bij de paus en dat hij zich voor de paus moest verantwoorden. Dit deed hij door een uiteenzetting over zijn *propositum*, zijn levensideaal, dat bij de kanunniken van Sint-Maarten niet in de smaak viel¹¹⁹). In *Vita B* wordt wel gezegd dat Sint-Maarten aan Norbert werd aangeboden na een onderhoud tussen paus en bisschop, maar dat Norbert weigerde¹²⁰).

¹¹⁴) *Vita A*, blz. 673.

¹¹⁵) *Vita B*, blz. 814A (nr. 19).

¹¹⁶) W. M. GRAUWEN, *Norbertus* ..., blz. 38-39.

¹¹⁷) *Vita A*, blz. 678.

¹¹⁸) W. M. GRAUWEN, *Guibert van Nogent en Norbert van Gennepe*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1983, LIX, nr. 3-4, blz. 214. Over de juiste betekenis van «magistri animales» bij Guibert kan men redetwisten, maar de tegenstelling tot «magistri spirituales» wijst in ieder geval op een scherpe afkeuring.

¹¹⁹) *Vita A*, blz. 678 (hfst. 9).

¹²⁰) *Vita B*, blz. 819E (nr. 38). Een derde versie geeft Herman van Doornik, *De miraculis* ..., MGH., SS., XII, blz. 655/656, die meedeelt dat de kerk van Sint-Maarten na verscheidene mislukte stichtingen opnieuw in handen van bisschop Bartholomeus was

De belangrijke beschrijving van Norberts *propositum* komt dus alleen in *Vita A* voor.

Het verhaal van de reliekenvinding in Sint-Gereon te Keulen op 13 oktober 1121¹²¹⁾ wordt in beide *Vitae* weergegeven, doch de *Vita A* biedt een zevental regels meer met een nauwkeurige beschrijving van het gevonden graf¹²²⁾, die in *Vita B* niet voorkomt¹²³⁾.

Het is ook niet zonder belang op te merken dat de ruzie tussen twee van Norberts eerste volgelingen, Reinald en Burchard, alleen in *Vita A* nauwkeurig wordt beschreven¹²⁴⁾. *Vita B* spreekt enkel over een onenigheid, maar zonder namen te noemen¹²⁵⁾.

Tenslotte kan men doen opmerken dat het verhaal van de overdracht van Vivières in het bisdom Soissons wel in beide *Vitae* voorkomt, doch de *Vita A* geeft een konkreter relaas en weet zelfs te melden dat de transactie gebeurde door de aartsdiaken van Soissons, Anscolfus, in wiens rechtsgebied de genoemde kerk lag¹²⁶⁾. Dit klinkt zeer geloofwaardig en volkomen in overeenstemming met de toenmalige rechtsgebruiken. Men zou kunnen veronderstellen dat de auteur van *Vita A* ooit te Vivières had verbleven of een zegsman had uit de streek van Soissons¹²⁷⁾, te meer daar hij alleen ook het verhaal van diaken Nicolaas brengt, dat eveneens aan een vrouw uit die stad wordt toegeschreven¹²⁸⁾.

De *Vita A* biedt dus een zevental interessante passages, die *Vita B* niet heeft¹²⁹⁾. Daarnaast is er echter ook een onbelangrijk duivelverhaal van

gekomen, doch dat Norbert weigerde uit geest van armoede en omdat de stichting in de stad lag. Betreffende het onderhoud tussen paus en bisschop komt Herman met de *Vita B* overeen.

¹²¹⁾ Daarover W. M. GRAUWEN, *Norbert et les débuts de l'abbaye de Floreffe*, in *Analecta Praemonstratensia*, 974, LI, blz. 5-23; IDEM, *Norbertus ...*, blz. 43.

¹²²⁾ *Vita A*, blz. 682 (hfst. 12): «Erat namque lapis sarcophagi ... inter corpus et sarcophagi fundum habens».

¹²³⁾ *Vita B*, blz. 822E (nr. 49).

¹²⁴⁾ *Vita A*, blz. 686 (hfst. 13). Deze ruzie wordt verhaald in een context van duivelverhalen. Een vijftiental regels komen niet voor in *Vita B*, blz. 827AB. Deze merkwaardige lacune werd nog door geen enkele auteur signaleerd. De *Vita B* geeft hier duidelijk een «gekuiste» versie.

¹²⁵⁾ *Vita B*, blz. 827B (nr. 65).

¹²⁶⁾ *Vita A*, blz. 690.

¹²⁷⁾ Men dient niet onmiddellijk te denken dat de auteur zelf van Vivières kwam, want de uitdrukking «ut mos est terrae illius» schijnt dat tegen te spreken. Weliswaar gaat het hier niet om een gewoonte uit de streek van Soissons alleen, maar om een gebruik dat de Duitse auteur blijkbaar beschouwt als typisch voor het Franse milieu.

¹²⁸⁾ Dit wonderverhaal zal verder worden behandeld wegens zijn leerstellige bedoeling.

¹²⁹⁾ Verdere detailverschillen tussen *Vita A* en *B* werden opgesomd door Jane C. FREDEMAN, *John Capgrave's first English Composition, «The Life of St. Norbert»*, in *Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester*, 1975, LVII, nr. 2, blz. 288, noot 1.

een zestiental regels dat in *Vita A* voorkomt en niet in *B*, nl. dat van de frater portier die in zijn slaap gestoord werd door een grommende duivel die zijn varenbed overhoop haalde¹³⁰).

De *Vita B* daarentegen biedt een veel langere tekst, maar weet zeer weinig konkrete historische gegevens toe te voegen. Alleen wordt de naam van Antonius genoemd, die zich te Nijvel bij Norbert zou hebben aangesloten¹³¹). Na de belediging die Norbert van een clericus in het kapittel van Xanten te verduren kreeg, werd in de *Vita B* een langdradig derde hoofdstuk ingeschoven¹³²) om te verklaren waarom de heiligen moeten lijden. Daarna volgt het gekende spinwonder, dat ook in *Vita A* aan Norbert wordt toegeschreven¹³³), maar bruikbare feiten komen bij dit alles niet aan het licht.

Ook voegde de *Vita B* drie wonderverhaaltjes toe, die zich afspelen rond het pastorale thema van het schapen hoeden¹³⁴), waaruit men uiteraard geenszins mag besluiten dat Norbert een dierenvriend zou zijn geweest.

Tenslotte vindt men in *Vita B* nog een drietal verschijningen van Norbert na zijn dood¹³⁵), maar dat alles brengt vanzelfsprekend weinig of niets bij aan konkrete gegevens.

Naast deze onderlinge verschilpunten tussen beide *Vitae* kan het leerzaam zijn te onderzoeken welke houding de auteurs van beide *Vitae* tegenover Hugo van Fosses aannamen en of daar enig verschil vast te stellen is. Dit schijnt inderdaad het geval. In de *Vita A* krijgt Hugo nergens uitdrukkelijk lof, tenzij na zijn verkiezing tot abt van Prémontré, waar gezegd wordt dat hij een merkwaardig of gedenkwaardig (*memorabilis*) abt is geworden¹³⁶). Ook het visioen waarin Hugo beweerde door Norbert aan Christus te zijn voorgesteld als opvolger, komt in beide *Vitae* voor¹³⁷). Daartegenover wordt Hugo eenmaal onverhol-

¹³⁰) *Vita A*, blz. 687, regel 21-36; niet in *Vita B*, blz. 827F. Dit verhaal werd in het hs. van de *Vita B*, Soissons 12 (12de eeuw) toegevoegd aan het einde van de *Vita*, fol. 62r-62v, en eveneens in Soissons 13 (16de eeuw) dat van het vorige afhankelijk is.

¹³¹) *Vita B*, blz. 820B (nr. 40).

¹³²) *Vita B*, blz. 812B-813B (nrs. 14-18).

¹³³) Zie daarover W.M. GRAUWEN, *De «Vitae» van Norbertus*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1966, XLII, blz. 324 en in deze inleiding, blz. 33-34.

¹³⁴) *Vita B*, blz. 834E-835B (nrs. 82-84).

¹³⁵) *Vita B*, blz. 844DE (nrs. 116-117).

¹³⁶) *Vita A*, blz. 697. Neutrale vermeldingen van Hugo vindt men in de *Vita A*, blz. 675, 676, 678 en 697.

¹³⁷) *Vita A*, blz. 697; *Vita B*, blz. 893D. Deze passage doet onwillekeurig denken aan het latere opgravingsverhaal van de relieken van Norbert, waarin abt Questemberg beweerde dat Norberts ring vanzelf aan zijn vinger was gekomen.

gehekeld omdat hij Norbert twee jaar lang in de steek had gelaten, zogezegd (*quasi*) om zijn zaken en verplichtingen te regelen¹³⁸).

In *Vita B* integendeel krijgt Hugo wel lof¹³⁹) en dit ondanks het feit dat het blijkbaar Hugo zelf was die deze tekst naar Kappenberg zond voor aanvulling¹⁴⁰).

Een ander verschilpunt ligt in de mate waarin Norbert als een heilige wordt beschouwd in beide *Vitae*. In beide teksten wordt het epitheton *sanctus* terloops op hem toegepast¹⁴¹), doch dit woord op zichzelf is niet zo bewijskrachtig¹⁴²). In *Vita B* echter wordt Norbert uitdrukkelijk als een heilige voorgesteld¹⁴³).

De leerstellige inhoud der beide *Vitae* is niet grondig verschillend. Daarvoor lopen beide teksten te zeer parallel. Verwonderlijk is dat de specifieke Gregoriaanse programmapunten zo weinig aan bod komen. Over de simonie en het nepotisme wordt met geen woord gerept, noch in *A*, noch in *B*. De *Vita A* neemt wel stelling in het theologisch dispuut over de geldigheid der sacramenten toegediend door een gehuwd priester. Het wonderverhaal van diaken Nicolaas, dat reeds bij Guibert van Nogent voorkwam¹⁴⁴), wordt «aangepast» om de geldigheid te bewijzen, doch de gehuwde priesters krijgen hierbij geen blaam¹⁴⁵). Alleen in *Vita A* wordt ook gesteld dat Norbert de Fürstenberg als eigenkerk bezat¹⁴⁶), wat trouwens waarschijnlijk onjuist is. Tenslotte houdt Norbert in de

¹³⁸) *Vita A*, blz. 678: «... *quasi* de rebus et debitis suis aliquod dispositurus ... et non reversus usque post biennium, solum vel magistrum suum Norbertum sibimet reliquit». In *Vita B*, blz. 816C, wordt hetzelfde veel minder scherp uitgedrukt.

¹³⁹) *Vita B*, blz. 816D: «... *piae nimirum et sanctae conversationis homo*».

¹⁴⁰) Dit blijkt uit het antwoord van de Kappenbergers, *AA. SS.*, dl. I juni, blz. 845C: «... *nos tamquam ingrati Vestrae Sanctitati deesse videamur*». De hier gebruikte aanspreektitel is tekenend voor de machtspositie die Hugo aan het einde van zijn leven in de orde had verworven.

¹⁴¹) Tweemaal in *Vita A*: *vir sanctus*, blz. 698, en *vir iustus et sanctus*, blz. 700; zevenmaal in *Vita B*, blz. 817A: *vir sanctus*; 817B: *sanctus vir*; 819A: *sanctum Dei virum*; 836E: *virum sanctum*; 841A: *vir sanctus*; 842B: *virum sanctum et justum*; 844C: *corpus viri sancti*; en tweemaal in de *Additamenta*.

¹⁴²) S. BEISSEL, *Die Verehrung der Heiligen ...*, Freiburg i.Br., 1890, blz. 35 en 37-38; H. DELEHAYE, *Les légendes hagiographiques*, Brussel, 1905, blz. 1905, blz. 94 en 122.

¹⁴³) *Vita B*, blz. 812A: «*Haec autem et his similia ob hoc maxime de eo referuntur, quia visibilia miracula simplicibus et idiotis stupenda sunt; patientia vero et virtutes sanctorum, his qui ad Christi militiam se accingunt, admirandae sunt et imitandae, ...*». Zo ook blz. 818F: «... *Deum laudabant, qui et in sanctis suis gloriosus est, ...*»; en blz. 842E: «*Laudes ergo tanti viri tacendae non sunt, quia gloriosus Deus in sanctis suis*».

¹⁴⁴) GUIBERTUS, *De pignoribus sanctorum*, P.L., 156, kol. 616.

¹⁴⁵) *Vita A*, blz. 681 (hfst. 11).

¹⁴⁶) *Vita A*, blz. 673.

Vita A niet vast aan het Gregoriaans principe dat de paus door niemand anders kan worden geoordeeld¹⁴⁷). Slechts één enkele, zij het vaag uitgedrukte, verwijzing naar Gregoriaanse toestanden vindt men in de *Vita A* waar gezegd wordt dat de kluizenaar Liudolf, die de armoede en de waarheid nastreefde, veel bedreigingen en slagen te verduren had van slechte priesters en geestelijken¹⁴⁸). Daarnaast wordt voor Norberts activiteit te Maagdenburg het woord *reformare* gebruikt¹⁴⁹), doch zijn invloed op geestelijk vlak blijft grotendeels verborgen.

De *Vita B* daarentegen vermeldt wel terloops dat Norbert te Maagdenburg voor het celibaat zou hebben geijverd¹⁵⁰). Verder worden de *castitas* en de *virginitas* genoemd tussen de vele deugden die Norbert aan zijn volgeling Hugo zou hebben aanbevolen¹⁵¹).

In geen van beide *Vitae* komen de Gregoriaanse programmapunten dus vaak aan bod, maar men mag toch spreken van een graadverschil tussen beide. De *Vita B* geeft een «heiliger» versie, die beter voor de voorlezing in kloosterrefters geschikt werd geacht.

In hetzelfde perspectief is het begrijpelijk dat de kritiek op het hofleven alleen in *Vita B* voorkomt¹⁵²) en dat men daar alleen de binnenkloosterlijke belangstellingspunten uitvoerig behandeld vindt¹⁵³).

Ook kan men een graadverschil vaststellen tussen *Vita A* en *B* in het toeschrijven van de profetische geest aan Norbert. Deze algemeen voorkomende gemeenplaats in de hagiografie¹⁵⁴), vindt men ook in beide *Vitae Norberti* terug, doch in *A* slechts terloops¹⁵⁵) en veel minder nadrukkelijk als in *Vita B*¹⁵⁶). Hetzelfde geldt voor de *discretio spiri-*

¹⁴⁷) *Vita A*, blz. 701 (hfst. 21). Daarover W. M. GRAUWEN, *Norbertus ...*, blz. 527-529.

¹⁴⁸) *Vita A*, blz. 672/673.

¹⁴⁹) *Vita A*, blz. 695.

¹⁵⁰) *Vita B*, blz. 837E: «Decanis et sacerdotibus, et his qui haberent regere populum, omnibusque ad sacros ordines promotis omnimodis castimoniam tenendam esse dicebat; cogens eos aut eam tenere, aut si fuerint publicati, cuncta ecclesiastica beneficia relinquere».

¹⁵¹) *Vita B*, blz. 817C (nr. 30).

¹⁵²) *Vita B*, blz. 809E: «Iam igitur edoctus pugnare cum hoste, retraxit continuo pedem a Curia ...».

¹⁵³) B.v. *Vita B*, blz. 817A (nr. 29), waar men een lange reeks problemen van kerkelijke tucht en theologie vindt, die Norbert met kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders zou hebben besproken.

¹⁵⁴) Zie b.v. de *Vita* van Bernard van Tiron, *P.L.*, 172, kol. 1378A, 1390D, 1423B; de *Vita Malachiae* door Bernard van Clairvaux, *P.L.*, 182, kol. 111A; de *Vita Bernardi*, *P.L.*, 185, kol. 439, cap. XXIV; de *Vita Godefridi Cappenbergensis*, *MGH.*, SS., XII, blz. 516 (over Norbert).

¹⁵⁵) *Vita A*, blz. 696: «... quasi futurorum praescius ...».

¹⁵⁶) *Vita B*, blz. 825D, 834E, 838F, 839A, 843C.

tuum, de gave om onderscheid te maken tussen goede en slechte geesten¹⁵⁷).

De auteur van *Vita A* richt zich nooit tot zijn lezers of toehoorders en polemiseert nergens met Norberts tegenstanders, die hij nochtans tweemaal vernoemt¹⁵⁸); die van *B* spreekt vaak zijn toehoorders aan¹⁵⁹) en zet zich af tegen *infideles*, *impii*¹⁶⁰), *aemuli*¹⁶¹), *oblatrantes*¹⁶²), *malivoli* en *detractores*¹⁶³), zonder dat dezen ergens met name worden genoemd.

Uit deze vergelijking tussen beide *Vitae* blijkt dat er, ondanks het overheersend parallellisme tussen beide teksten, onmiskenbaar ook verschilpunten zijn. De *Vita B* is meer hagiografisch dan de *Vita A*, wat schijnt te wijzen op een verder stadium in de legendenvorming en dus op een laatijdiger ontstaan, hoewel de datering van beide *Vitae*, als geheel genomen, ten hoogste een vijftiental jaar kan verschillen. De auteur van *Vita B* heeft, meer dan die van *A*, rekening gehouden met zijn kloosterlijke lezers of toehoorders en in functie daarvan zijn tekst aangepast.

7. DE LATERE INVLOED VAN DE *VITA A*

Sommige auteurs hebben gemeend dat de kroniek van Burchard van Ursberg¹⁶⁴) afhankelijkheid vertoonde van de *Vita A*¹⁶⁵), doch bij nader toezien blijkt ook deze tekst afhankelijk van *Vita B* en niet van *A*¹⁶⁶).

¹⁵⁷) Nergens uitdrukkelijk in *Vita A*, wel impliciet blz. 680; *Vita B*, blz. 820F en 830F.

¹⁵⁸) Te Fritzlar worden tegenstanders van Norbert vermeld, *Vita A*, blz. 673: «Ubi dum ab aemulis contra eum proponeretur ...» en ook te Nijvel ontmoette hij vroegere postulanten, die tegen hem ageerden, *Vita A*, blz. 680-681.

¹⁵⁹) *Vita B*, blz. 818F (sciat auditor); 819B (legenti et audientibus); 826A (quilibet auditor); 829E (quilibet auditor); 831D (audientibus); 838C (auditorem); 845A (audio quod scriptum est).

¹⁶⁰) Proloog, blz. 807C.

¹⁶¹) *Vita B*, blz. 819B (taediosis vel quibuslibet aemulis); 825C (derogandi aemulis occasionem subtraheret).

¹⁶²) *Vita B*, blz. 832B (aliquibus oblatrantibus).

¹⁶³) *Vita B*, blz. 845B (malivolis et detractoribus non prodesse).

¹⁶⁴) *Burchardi et Cuonradi Urspergensium chronicon*, MGH., SS., XXIII, blz. 342, regel 22-26: lof op Lotharius III. De afhankelijkheid van de «jongere Vita» werd reeds aangestipt door W. VON GIESEBRECHT, *Kritische Bemerkungen zur Ursperger Chronik*, in *Sitzungsberichte der bayerischen Akademie der Wissenschaften*, Phil.-Hist. Klasse, 1881, I, blz. 233.

¹⁶⁵) Aldus N. BACKMUND, *Die mittelalterlichen Geschichtsschreiber ...*, blz. 16. Op te merken valt dat de auteur hier de *Vita A* «posterior» noemt, terwijl hij in hetzelfde werk, op blz. 98, de *Vita B* aldus aanduidt. In bovenstaand werk worden een zestal bronnen opgesomd die afhankelijkheid tegenover de *Vitae Norberti* zouden vertonen, maar nooit

Wel werd de *Vita A* onmiskenbaar gebruikt door de schrijver van de kroniek van Leitzkau, die de hele passage over de verkiezing van Norbert tot aartsbisschop uit deze *Vita* letterlijk afschreef en slechts enkele passages weglief¹⁶⁷). Deze stichtingsgeschiedenis werd omstreeks het einde van de 13de eeuw opgesteld¹⁶⁸). Op dat ogenblik moet men dus te Leitzkau een tekst van de *Vita A* hebben bezeten.

In een zopas verschenen artikel stelde Dominique Barthélemy dat Alberik van Trois-Fontaines in zijn kroniek, die in Champagne werd geschreven tussen 1190 en 1236¹⁶⁹), de *Vita A* zou hebben gebruikt voor inlichtingen over de rol van Thomas van Marle bij de stichting van Prémontré¹⁷⁰). Deze berichten komen echter eveneens voor in de *Vita B*¹⁷¹) en het ligt voor de hand dat Alberik een exemplaar van *Vita B* heeft gebruikt.

De latere invloed van de *Vita A* is dus, voor zover bekend, miniem te noemen. Slechts één tekst, de *Fundatio Letzkensis*, heeft er gebruik van gemaakt. Dit schijnt te wijzen op een beperkte verspreiding, wat eveneens blijkt uit het feit dat slechts één volledig handschrift en één fragment tot ons zijn gekomen. De *Vita B* had veel meer om de middeleeuwer te behagen en heeft al vroeg de *Vita A* overvleugeld.

8. DE HAGIOGRAFISCHE METHODE

Uiteraard had de auteur van *Vita A* stichtelijke bedoelingen¹⁷²),

werd aangeduid of het om *Vita A* of *B* gaat, zie blz. 41, 52, 203, 228, 230, 262 en 266. C. L. NEEL, *The Historical Work of Burchard of Ursberg*, III: *The Historian and His Sources*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1983, LIX, nr. 1-2, blz. 20, zegt terecht dat Burchard afhankelijk is van *Vita B*.

¹⁶⁶) De gelijkenis met *Vita B*, blz. 843B (nr. 113) is groter dan die met *Vita A*, blz. 702, nl. ook nog de woorden: «Erat ... vir ille ... titubare».

¹⁶⁷) Uitg. A. F. RIEDEL, *Codex diplomaticus Brandenburgensis*, IV, 1, Berlijn, 1862, nr. IX, blz. 282-283.

¹⁶⁸) Aldus G. HERTEL, *Zur Lebensbeschreibung ...*, blz. 598; H. D. KAHL, *Slawen und Deutsche in der Brandenburgischen Geschichte des zwölften Jahrhunderts*, dl. I, blz. 6. A. POTTHAST, *Bibliotheca historica Medii Aevi*, dl. I, Berlijn, 1896, blz. 479, plaatste deze tekst in de 12de eeuw.

¹⁶⁹) MGH., SS., XXIII, blz. 823.

¹⁷⁰) D. BARTHELEMY, *Monachisme et aristocratie au XIIe siècle: les bénédictins de Nogent-sous-Coucy face à la concurrence et à l'exemple de Prémontré*, in *Sous la règle de saint Benoît*, Genève, Parijs, 1982, blz. 193-194.

¹⁷¹) Uitg. J. C. VAN DER STERRE, blz. 123; AA. SS., dl. I juni, blz. 825E.

¹⁷²) F. PETIT, *Norbert et l'origine ...*, blz. 14-15, rekent de *Vitae Norberti* niet tot de hagiografische bronnen, wat tegen alle gevestigde bronnenclasseringen indruist.

hoewel zijn tekst zelden moraliserend wordt, wat in de *Vita B* veel vaker voorkomt. Over het algemeen biedt de *Vita A* een vrij bondige tekst met een betrekkelijk hoge densiteit aan historische feiten. Uitzondering op deze regel vormen slechts de duivelverhalen, die in meer dan gebruikelijke hoeveelheid voorkomen. De bedoeling was uiteraard meestal Norbert zelf als een machtige exorcist voor te stellen, maar ook in de jonge stichting Prémontré worden collectieve hallucinaties verhaald, die, evenals bij de woestijnvaders, erop gericht zijn het kloosterleven essentieel als een strijd tegen de duivelse machten te beschrijven.

Voor het tekenen van Norberts persoonlijkheid wordt, minder dan in de *Vita B*, met deugdencatalogen gewerkt¹⁷³). Het hele verhaal zelf strekt ertoe Norberts deugden in het licht te stellen, doch deze worden niet voortdurend nadrukkelijk opgesomd. Wel wordt, evenals in *Vita B*, de hagiografische methode gebruikt die erin bestaat Norbert vaak impliciet te vergelijken met Paulus¹⁷⁴) en met Christus¹⁷⁵) door welgekozen bijbelcitaten op hem toe te passen. Ook de evangelieteksten betreffende de goede rentmeester en de goede huisvader worden meermaals voor Norbert aangewend¹⁷⁶), zoals dat voor bisschoppen gebruikelijk was in het Nieuwe Testament, bij de Kerkvaders en in de liturgie.

Volgens dezelfde methode wordt Norberts vijand, graaf Frederik van Arnsberg, impliciet met Judas vergeleken door zijn dood te verhalen met de woorden die het evangelie op Christus' verrader toepast¹⁷⁷). De tegenpaus Petrus Leonis wordt beschreven met een toespeling op zijn naam (*leo rugiens*), die in de eerste Petrusbrief de duivel aanduidt¹⁷⁸).

De meeste hagiografische gemeenplaatsen, eigen aan het *Vita*-genre, treft men ook in de beide *Vitae Norberti* aan. Enkel merkt men een graadverschil tussen beide. De *Vita B* zet meestal de zaken nog wat

¹⁷³) Men vindt er een aan het einde van hfst. 6, blz. 676, uitgebreider in *Vita B*, blz. 817B (nr. 29) en een aan het eind van hfst. 20, blz. 700, letterlijk dezelfde in *Vita B*, blz. 842F (nr. 111). Daarnaast worden ook Theobald van Champagne (blz. 698) en Lotharius III (blz. 702) met een reeks deugden bedacht.

¹⁷⁴) Zie vooral het bekeringsverhaal (hfst. 1, blz. 671), het verhaal van de opstand van 1129 te Maagdenburg (hfst. 19, blz. 699) en de confrontatie van Norbert met de paus (hfst. 21) waar Norbert de rol speelt van Paulus tegenover Petrus te Antiochië (*Gal.* 2,11).

¹⁷⁵) Een expliciete vergelijking vindt men bij het afscheid van Prémontré (eind hfst. 17, blz. 693). Verder vooral bij de beschrijving van de moordpogingen en de opstand van 1129, waar Norbert vaak wordt vergeleken met Christus in de Olijfhoek.

¹⁷⁶) *Vita A*, blz. 694, hfst. 18, met zinspelingen op *Matt.* 24,45 en 25,19-21 en *Luk.* 12,42.

¹⁷⁷) *Hand.* I, 18 (crepuit medius), blz. 689, hfst. 15.

¹⁷⁸) *I Petr.* 5,8. Zie *Vita A*, blz. 701, hfst. 21.

dikker in de verf. Doch ook in *Vita A* vindt men de adellijke afstamming van de hoofdfiguur¹⁷⁹); zijn rijkdom¹⁸⁰); de voorspelling van latere grootheid¹⁸¹); de plotse bekering naar het model van Sint-Paulus¹⁸²); het spinwonder¹⁸³); een lange reeks duivelverhalen¹⁸⁴); de overvloedige tranen bij de ontmoeting met Burchard en later bij de verkiezing tot aartsbisschop¹⁸⁵); het visioen van één van de elfduizend maagden¹⁸⁶); de hemelse stemmen te Reims en te Würzburg¹⁸⁷); het visioen om de plaats voor de kerk aan te duiden¹⁸⁸); het onverwachte en ongewilde van de verkiezing tot aartsbisschop¹⁸⁹) en tenslotte het wonderlijk onbedorven blijven van Norberts lijk¹⁹⁰).

Dit alles maakt van de *Vita A* onbetwistbaar een hagiografisch werk, hoewel daarnaast ook de densiteit aan historisch-waardevolle gegevens merklijk groter is dan in de meeste teksten van het *Vita*-genre.

9. HET WAARHEIDSGEHALTE VAN DE *VITA A*

Over het algemeen kan men zeggen dat het waarheidsgehalte van de *Vita A* vrij hoog ligt, indien men rekening houdt met het literaire genre der *Vitae*. De eerste bedoeling van een *Vita* was immers niet de historische waarheid mee te delen.

Het enige volledige handschrift van de *Vita A* dat tot ons is gekomen dateert slechts uit de eerste helft van de 14de eeuw en niet alles behoort tot de eersterangsinformatie van de auteur. Verscheidene verhalen zijn achteraf op Norbert toegepast en in de *Vitae* ingelast nadat de legendenvorming al volop aan gang was.

Zo bijvoorbeeld werd het spinwonder¹⁹¹) aan Norbert toegeschreven

¹⁷⁹) *Vita A*, blz. 670.

¹⁸⁰) *Vita A*, blz. 671.

¹⁸¹) *Vita A*, blz. 671.

¹⁸²) *Vita A*, blz. 671.

¹⁸³) *Vita A*, blz. 672.

¹⁸⁴) Te beginnen met de spot van de duivel bij Norberts nachtwaken, blz. 673.

¹⁸⁵) *Vita A*, blz. 675 en 694. Zo ook een van de twistenden bij de verzoening te Fosses, blz. 676 (statim lacrimis perfusus).

¹⁸⁶) *Vita A*, blz. 682.

¹⁸⁷) *Vita A*, blz. 684 en 690; W. M. GRAUWEN, *Norbertus* ..., blz. 95.

¹⁸⁸) *Vita A*, blz. 684.

¹⁸⁹) *Vita A*, blz. 694; W. M. GRAUWEN, *Norbertus* ..., blz. 131 en 142-151.

¹⁹⁰) *Vita A*, blz. 703; W. M. GRAUWEN, *Norbertus* ..., blz. 635-636.

¹⁹¹) *Vita A*, blz. 672.

zoals aan verschillende andere heiligen vóór hem en het maakt geen kans op authenticiteit¹⁹²).

Hetzelfde geldt voor het wonderverhaal van diaken Nicolaas van Soissons¹⁹³). Dit werd tevoren reeds door Guibert van Nogent neergeschreven¹⁹⁴), zonder de minste referentie naar Norbert, die hij nochtans tussen 1122 en 1125 als zijn vriend en geboorplaats waardeerde¹⁹⁵).

Dit zijn twee duidelijke voorbeelden van wonderverhalen, die tot de schat der volksvertellingen behoorden en naar believen aan verscheidene heiligen werden toegeschreven.

De duivelverhalen, waarvoor de auteur een grote belangstelling had, stellen een bijzonder probleem. Hoezeer men ook kan betreuren dat ons, in de plaats van deze naïeve verhaaltjes, geen belangrijker dingen werden overgeleverd, toch zijn deze passages historisch gezien niet helemaal waardeloos. Zij scheppen een sfeerbeeld van de pionierstijd te Prémontré. Hoe vreemd dat alles ook overkomt, toch kan men tot op zekere hoogte begrijpen hoe de primitieve levensomstandigheden, de schaarse verlichting, de onherbergzame omgeving, het zware handwerk en het overdreven ascetisme aanleiding hebben gegeven tot allerlei psychologische spanningen en hallucinaties.

De duiveluitdrijvingen, die ook buiten deze atmosfeer worden gesitueerd, kunnen soms met vrij grote zekerheid worden verklaard als gevallen van vallende ziekte¹⁹⁶), zonneshlag¹⁹⁷), stuipen en convulsies

¹⁹²) Zie daarover W. M. GRAUWEN, *De «Vita» van Norbertus*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1966, XLIII, blz. 324.

¹⁹³) *Vita A*, blz. 681 (hfst. 11); niet in *Vita B*.

¹⁹⁴) GUIBERTUS, *De pignoribus sanctorum*, P.L., 156, kol. 616. De datum van dit werk wordt omstreden. Volgens K. GUTH, *Guibert von Nogent und die hochmittelalterliche Kritik an der Reliquienverehrung*, Ottobeuren, 1970, blz. 73: «um 1119», terwijl J. F. BENTON, *Self and Society in Medieval France. The Memoirs of Abbot Guibert of Nogent (1064?-c. 1125)*, New York, 1970, blz. 243, meent dat het Guiberts laatste werk was, dat ca. 1125 werd geschreven (blz. 239). E.-R. LABANDE, *Guibert de Nogent. Autobiographie*, Parijs, 1981, blz. XIII, plaatst het omstreeks 1119/1120. Deze uiteenlopende dateringen hangen samen met de omstreden sterfdatum van Guibert, zie W. M. GRAUWEN, *Guibert van Nogent en Norbert van Gennep*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1983, LIX, nr. 3-4, blz. 209-210. In ieder geval moet dit werk vóór 1129 worden geplaatst, want in dat jaar komt Guiberts opvolger al voor als abt van Nogent en er is geen aanwijzing dat Guibert vóór zijn dood zou hebben ontslag genomen.

¹⁹⁵) Daarover W. M. GRAUWEN, *Guibert van Nogent en Norbert van Gennep*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1983, LIX, nr. 3-4, blz. 206-220.

¹⁹⁶) Zo b.v. het geval van de soldaat uit het leger van Lotharius III, *Vita A*, blz. 702-703. Daarover W. M. GRAUWEN, *Norbertus ...*, blz. 587-589.

¹⁹⁷) Dit was misschien het geval bij de boer van Vivrières, *Vita A*, blz. 690.

van allerlei aard¹⁹⁸), terwijl de middeleeuwse interpretatie van deze symptomen als activiteit van de satan, voor de nodige literaire inkleding en zelfs dialogen met de duivel heeft gezorgd.

Behalve het reeds aangehaalde zinnetje uit Sulpitius Severus¹⁹⁹), gaat het, voor zover bekend, bij deze duivelverhalen echter niet om ontleningen uit andere bronnen.

Daarnaast worden een aantal gebeurtenissen vermeld die wel echt hebben plaatsgevonden, maar waarin de rol van Norbert wordt overdreven of onjuist voorgesteld. Dit behoort tot de gebruikelijke hagiografische methode.

Behalve de hoger reeds opgesomde hagiografische gemeenplaatsen, kan men hier nog aanstippen dat de adellijke afstamming van Norbert, zoals in vele *Vitae*, sterk wordt overdreven²⁰⁰). Dit geldt blijkbaar evenzeer voor zijn rijkdom. Wellicht heeft de auteur van *Vita A* zelfs ten onrechte beweerd dat de Fürstenberg (Vorstberg) een eigenkerk van Norbert was²⁰¹) om hem als zeer rijk voor te stellen en aldus zijn goederenafstand des te scherper in het licht te stellen. Merkwaardig genoeg was de auteur zich daarbij blijkbaar niet bewust van het feit dat hij zodoende Norbert beschouwde als een overtreder van de Gregoriaanse principes.

Ook weet men uit een brief van Rudolf van Sint-Truiden dat Norbert bij de reliekenvinding in Sint-Gereon af te rekenen kreeg met de oppositie van alle aanwezigen, terwijl de *Vitae* dat wijselijk verzwijgen²⁰²).

In hoofdstuk 21 wordt verhaald hoe Norbert de paus weersprak, terwijl in de grote menigte aanwezige bisschoppen niemand gevonden werd om het misbruik van de lekeninvestituur te bestrijden²⁰³). In feite waren slechts ten hoogste twee Duitse aartsbisschoppen aanwezig en de bisschoppen vormden zeker geen grote menigte. Ook hier was het uiteraard de bedoeling Norberts moedig optreden als uniek voor te stellen.

Tenslotte werd hoger reeds aangestipt hoe de periode tussen Norberts

¹⁹⁸) Daaraan kan men denken bij het exorcisme te Nijvel, *Vita A*, blz. 680.

¹⁹⁹) Zie blz. 20.

²⁰⁰) *Vita A*, blz. 670-671.

²⁰¹) *Vita A*, blz. 673; niet in *Vita B*.

²⁰²) *Vita A*, blz. 682; *Epistola Rodulfi abbatis ...*, MGH., SS., X, blz. 331: «... contradicebaturque ab omnibus domno Norberto».

²⁰³) *Vita A*, blz. 702.

dood en begrafenis tot acht dagen werd verlengd om de indruk te wekken dat zijn lichaam op wonderbare wijze onbedorven bleef²⁰⁴).

Behalve de chronologische vergissingen²⁰⁵) en de hagiografische aanpassingen van de waarheid, bevat de *Vita A* ook een groot aantal betrouwbare gegevens en konkrete details, die van deze tekst een zeer waardevolle bron maken voor de middeleeuwse geschiedenis. Haar waarheidsgehalte staat veel hoger dan men zou verwachten in een doorsnee *Vita*.

10. DE CHRONOLOGIE IN DE *VITA A*

De *Vita A* vangt aan, zonder proloog²⁰⁶), met het jaar 1115. De hagiograaf stelde blijkbaar weinig belang in Norberts jeugd; diens figuur werd voor hem pas belangrijk na zijn «bekering». Vanaf dat ogenblik telt de auteur vooreerst de drie jaar²⁰⁷) waarin Norbert zijn weg zocht in de eigen streek, totdat hij na het Concilie van Fritzlar (1118) zich verplicht voelde naar de paus te trekken.

Na het bekomen van de toelating om te prediken voert zijn pelgrims-tocht hem naar Orléans, Valencijn, Fosses, Moustier-sur-Sambre, Gembloers, Corroy-le-Château tot het Concilie van Reims in oktober 1119. Chronologische problemen duiken daarbij nergens op.

De ontmoeting met Bartholomeus van Laon te Reims wordt bepalend voor Norberts verdere levensloop. Toch schijnt hij gedurende de winter 1119-1120 nog te twijfelen. Hij neemt contact met de school van Laon en met de kanunnikengemeenschap van Sint-Maarten, doch beslist tenslotte tot een nieuwe stichting te Prémontré in het voorjaar van 1120.

Onmiddellijk daarna vertrekt hij reeds opnieuw op prediktocht, maar het opzet van zijn prediking zal voortaan bestaan in het winnen van volgelingen. De reeks begint met de aanwerving van Evermodus te Kamerijk²⁰⁸). Daarna wordt Norberts activiteit beschreven te Nijvel, te Laon en te Keulen op 13 oktober 1121, maar het is niet zeker dat de

²⁰⁴) *Vita A*, blz. 703.

²⁰⁵) Zie daarover de volgende paragraaf.

²⁰⁶) De hss. van *Vita B* hebben alle de Proloog, behalve twee laattijdige, nl. Praag, S. Wenceslas, en Brussel 982.

²⁰⁷) *Vita A*, blz. 673.

²⁰⁸) *Vita A*, blz. 679.

chronologie der feiten hier werd gerespecteerd. Het aaneenrijgen der wonderverhalen kan op willekeurige manier zijn gebeurd.

Na de opgravingen te Keulen keert Norbert terug naar Prémontré waar op Kerstdag 1121 de eerste professie plaatsvindt.

Chronologische fouten werden door de auteur van *Vita A* gemaakt waar hij het optreden tegen Tanchelms volgelingen te Antwerpen verhaalt na de Romereis van 1125-1126, terwijl dit volgens het getuigenis der oorkonden in 1124 moet worden geplaatst²⁰⁹).

Zo ook meldt de auteur dat in Sint-Maarten te Laon pas een abt werd aangesteld na de verkiezing van Hugo van Fosses in 1128²¹⁰), terwijl in de oorkonde van 1124 voor Sint-Maarten reeds een regeling wordt getroffen om de abt terecht te wijzen²¹¹).

De meest opvallende anomalie inzake de chronologische opeenvolging der gebeurtenissen vindt men in het verhaal van Norberts verkiezing tot aartsbisschop. Daar zegt de auteur dat kardinaal Gerhard later, na Honorius II, de katholieke Kerk bestuurde onder de naam Lucius II²¹²). In feite leefden twee pausen tussen Honorius II (1124-1130) en Lucius II (1144-1145), nl. Innocentius II (1130-1143) en Coelestinus II (1143-1144). Deze fout is moeilijk te verklaren. Ofwel is het een onhandige uitdrukking van de auteur, ofwel een vergissing van de kopiist, die trouwens vaak fouten maakte.

Kleinere anachronismen vindt men nog waar verhaald wordt dat Norbert abt werd gekozen van het seculier kapittel van Sint-Maarten te Laon, terwijl hun overste in 1121 nog de naam van proost droeg²¹³), en waar Lotharius III in het verkiezingsverhaal, bij het jaar 1126, driemaal keizer wordt genoemd, terwijl hij pas op 4 juni 1133 de keizerskroon ontving²¹⁴).

Eveneens vergiste de auteur zich door de opstand van 1129 te

²⁰⁹) *Vita A*, blz. 690/691, hfst. 16. Daarover voorlopig W. M. GRAUWEN, *Norbertus ...*, blz. 45, en IDEM, *Enkele notities betreffende Tanchelm en de ketterijen in het begin van de 12de eeuw*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1980, LVI, nr. 1-2, blz. 86-92.

²¹⁰) *Vita A*, blz. 679.

²¹¹) Zie daarover W. M. GRAUWEN, *Norbertus ...*, blz. 110-112.

²¹²) *Vita A*, blz. 694 (fol. 106): «... cardinalis Romanae sedis legatus Gerardus nomine, qui post Honorium papam, Lucius papa cognominatus, catholicae praesedit ecclesiae». Deze passage heeft geen parallel in *Vita B*, waar de naam van Gerhard niet wordt genoemd.

²¹³) *Vita A*, blz. 678, hfst. 9; de abtstitel wordt niet vermeld in *Vita B*, blz. 819E (nr. 38). Proost Robrecht van Sint-Maarten treedt in 1121 als getuige op in een oorkonde van Bartholomeus, uitg. C. L. HUGO, *Sacri et canonici ordinis praemonstratensis annales*, dl. I, Nancy, 1734, *Prob.*, kol. V/VI.

²¹⁴) *Vita A*, blz. 694, hfst. 18.

Maagdenburg na het Concilie van Reims van oktober 1131 te plaatsen²¹⁵). De *Vita B* nam die vergissing over, doch maakte ze nog erger door in de gebeurtenissen te Reims de oorzaak van de opstand te zoeken²¹⁶). Gedurende die opstand verhaalt de auteur hoe de opstandelingen Norbert wilden dwingen zijn volgelingen uit het Onze-Lieve-Vrouweklooster weg te zenden en dat het hun dwars zat dat die maatregel van Norbert door keizer en paus was goedgekeurd²¹⁷). Van een koninklijke goedkeuring is niets bekend, doch de oorkonde van Norbert zelf werd pas op 29 oktober 1129 opgesteld en de goedkeuring door Honorius II werd in 1129 gegeven, doch hoogstwaarschijnlijk na de opstand van juni-juli²¹⁸). Ook hier beging de auteur waarschijnlijk een anachronisme.

Tenslotte werd hoger reeds aangestipt hoe de auteur beweert dat Norberts lichaam gedurende acht dagen boven aarde lag, terwijl we uit een betrouwbare bron weten dat hij op woensdag 6 juni 1134 stierf en op maandag 11 juni werd begraven. Hier geldt het echter geen chronologische vergissing, maar een hagiografische verdraaiing van de waarheid om aan te tonen dat Norberts lichaam op wonderbare wijze onbedorven bleef²¹⁹).

Samenvattend mag men zeggen dat in de *Vita A* heel wat chronologische fouten voorkomen, waarvan de *Vita B* enkele kleinere onjuistheden heeft verbeterd, doch de voornaamste, nl. de plaatsing van de passage over Tanchelm in 1126 en van de opstand na 1131, heeft overgenomen en nog verergerd.

11. DE STIJL EN HET WOORDGEBRUIK

Hoewel nergens uit blijkt dat de auteur van *Vita A* vertrouwd zou zijn geweest met de klassieke Oudheid, schrijft hij meestal toch een goed verzorgd Latijn. Vanzelfsprekend moet men bij het beoordelen van zijn taal en stijl vergelijken met de andere twaalfde-eeuwse schrijvers en niet

²¹⁵) *Vita A*, blz. 687/698: «In reditu autem suo ...».

²¹⁶) *Vita B*, blz. 840C (nr. 102). Daarover W. M. GRAUWEN, *Norbertus* ..., blz. 477.

²¹⁷) *Vita A*, blz. 699. Daarover W. M. GRAUWEN, *Norbertus* ..., blz. 326.

²¹⁸) W. M. GRAUWEN, *Lijst van oorkonden waarin Norbertus wordt genoemd*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1975, LI, blz. 151, nrs. 31 en 32.

²¹⁹) W. M. GRAUWEN, *Norbertus* ..., blz. 636.

met de klassieken. De specifieke eigenaardigheden van het middeleeuws Latijn mag men niet als onvolmaaktheden of fouten beschouwen ²²⁰).

Bij het vertalen valt vooral op dat zijn taal een rijke densiteit aan gegevens vertoont, die men soms in het Nederlands in verschillende zinnen moet weergeven om de volledige inhoud van de Latijnse tekst trouw te bewaren. In tegenstelling tot de *Vita B*, is de *Vita A* bijzonder bondig en concreet en daarom aangenaam om lezen.

Nergens tracht de schrijver te pronken met zijn belezenheid. Behalve de veelvuldige bijbelcitaten en -zinspelingen, vindt men slechts twee citaten uit Augustinus en één uit Sulpitius Severus ²²¹). Overigens kende de schrijver de Passie van de H. Cecilia ²²²) en een relaas over de marteldood van de H. Gereon ²²³).

Bijzondere stijlfiguren komen nergens voor, tenzij een duidelijk geval van rijmproza ²²⁴).

Het woordgebruik in de *Vita A* is eenvoudig en onopvallend. De auteur gebruikt geen gezochte woorden zoals b.v. een Guibert van Nogent, tenzij dan dat enkele plaatsnamen in hun vergriekste vorm worden weergegeven ²²⁵). Het lijkt dan ook niet noodzakelijk een glossarium van zijn woordenschat op te stellen.

12. HET ENIGE VOLLEDIGE HANDSCHRIFT

Men heeft steeds gemeend dat slechts één handschrift van de *Vita A* bewaard was gebleven. In 1972 publiceerde Tilo Brandis echter een

²²⁰) Dit gebeurde meermaals in het artikel van O. KLESSER, *De oudste levensbeschrijving van Sint Norbertus*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1958, XXXIV, blz. 193-218, die te weinig begrip toonde voor de grammaticale vrijheden die de middeleeuwse schrijvers zich veroorloofden.

²²¹) Zie de paragraaf over de bronnen.

²²²) *Vita A*, blz. 673.

²²³) *Vita A*, blz. 682.

²²⁴) In het duivelverhaal van hfst. 21, blz. 702: «... quia non servavit quae debuit, passus est quae noluit».

²²⁵) Zie over dit «hellenisme» op het einde van de 11de eeuw, C. DEREINE, *Etude critique des chartes accordées par Robert Ier (1072) et Robert II (1093), de Flandre à l'abbaye de Watten*, in *Revue bénédictine*, 1983, XCIII, blz. 101-102; en bij Guibert van Nogent in E.-R. LABANDE, *Guibert de Nogent. Autobiographie*, Parijs, 1981, blz. 487-488. Over de kennis van het Grieks in de middeleeuwen, B. BISCHOFF, *Das griechische Element in den abendländischen Bildung des Mittelalters*, in *Mittelalterliche Studien*, dl. II, Stuttgart, 1967, blz. 246-275.

beschrijving van een aantal fragmenten, bewaard in het handschriftenkabinet van de *Staats- und Universitätsbibliothek* Hamburg, waarin hij één fragment identificeerde als afkomstig uit de *Vita A*²²⁶). Na bestelling van een foto van de twee zijden van het beschadigde perkamentblad, dat voor inbinding had gediend, bleek de tekst inderdaad een fragment uit de *Vita A* te zijn. Een tekstvergelijking leverde vrijwel geen afwijkende lezingen op ten overstaan van de uitgave van R. Wilmans.

Over de herkomst van de fragmenten bleven spijtig genoeg geen inlichtingen bewaard²²⁷), zodat het wel onmogelijk zal zijn uit te maken uit welke abdij dit handschrift afkomstig was. De schrijfwijze der woorden schijnt te wijzen op een Duitse oorsprong²²⁸). Tilo Brandis dateerde het geschrift als 14de-eeuws, wat een aanvaardbare datering is aangezien de lange schachten gegaffeld zijn of eindigen in een horizontaal streepje. De eind-s is meestal nog de staande letter, doch niet altijd. In de verbinding or komt zowel de vorm o2 voor, als ook de gewone r. Er werden zeer veel afkortingen gebruikt.

De weergegeven tekst komt overeen met de uitgave van R. Wilmans, blz. 686, regel 8, tot blz. 687, regel 23, nl. de passage betreffende de duivelverhalen te Prémontré, de ruzie tussen Reinald en Burchard en het begin van de duivelverhaal van de portier. Dit is een gelukkig toeval, want de laatste twee verhalen zijn typisch voor de *Vita A*. De varianten met het Brandenburgse handschrift zijn miniem en kunnen gelden als kopiïstenfouten²²⁹). Het Hamburgs fragment bewijst dat er meerdere handschriften van de *A*-tekst hebben bestaan en dat het Brandenburgse handschrift geen uniek exemplaar is.

Daarnaast dient onderzocht te worden of er misschien onder de nu verloren handschriften exemplaren van de *Vita A* kunnen geweest zijn. In de uitgave der Bollandisten vindt men immers vermeld dat het nu verloren handschrift van Terwaan, het duivelverhaal van de portier bevatte²³⁰). De tekst van dat verhaal, afgedrukt door de Bollandisten,

²²⁶) T. BRANDIS, *Die Codices in scrinio der Staats-und Universitätsbibliothek Hamburg 1-110 (Katalog der Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg, dl. VII)*, Hamburg, 1972, blz. 61: Scrin. 17, Fragment 21.

²²⁷) Aldus Eva Horváth van het Hamburgse handschriftenkabinet in een brief van 10 januari 1984.

²²⁸) B.v. Borchardus, ewangelia, apokalipsi. Bovendien schijnt er Nungelle te staan in plaats van Nivigelle.

²²⁹) B.v. inventu in plaats van in conventu; Nungelle i.p.v. Nivigelle.

²³⁰) *AA. SS.*, dl. 1 juni, blz. 826, noot c. De hier aangeduide plaats voor dit verhaal in het hs. van Terwaan komt niet overeen met die in de *Vita A*.

vertoont een drietal varianten ten overstaan van de *Vita A*²³¹), maar is voor het overige dezelfde. Men kan zich dus terecht afvragen of het Terwaanse handschrift geen *Vita A*-handschrift is geweest. Noodzakelijk is deze gevolgtrekking evenwel niet, want ook Soissons 12 en 13 hebben dit duivelverhaal achteraan hun tekst toegevoegd, terwijl zij duidelijk tot de *B*-groep behoren.

Er blijft slechts één methode om te onderzoeken tot welke groep het Terwaanse handschrift heeft behoord, nl. de varianten bestuderen die aangeduid werden in de uitgave van J. C. vander Sterre van 1656. Deze tekende negentienmaal een afwijkende lezing aan uit het *ms. Morinense*. Hieruit blijkt dat het hs. ongetwijfeld een *B*-hs. is geweest, doch ook dat er een verband bestond met de *Vita A*. In het Terwaanse hs. stond nl. ook het verhaal van de rit naar Vreden²³²). Bovendien vindt men twee passages die letterlijk dezelfde zijn als in de *Vita A*²³³).

Tot op heden kent men dus slechts het bestaan van twee hss. van de *Vita A*, nl. één dat van Brandenburg afkomstig is en volledig bewaard bleef te Berlijn, en één fragment te Hamburg.

Op het eerste gezicht is het verwonderlijk dat slechts één volledig hs. van de *Vita A* bewaard bleef, terwijl er meer dan twintig getuigenis afleggen van het succes van *Vita B*. Doch de middeleeuwers kozen, ondanks hun herhaalde beweringen dat ze bondigheid (*brevitas*) nastreefden, niet de kortste versie en evenmin de meest objectieve en eenvoudige, maar wel de meest uitgebreide met wonderen, voorspellingen en vrome beschouwingen. Een bijzonder toepasselijke tekst op beide Norbert-*Vitae* vindt men bij de grote specialist der heiligenlegenden, de Bollandist Hippolyte Delehaye S.J.²³⁴).

²³¹) *Vita A*, blz. 687. De varianten kunnen tekenend zijn voor de werkwijze van de auteur van *B*. Hij voegt vooreerst toe dat de portier zijn functie moet uitoefenen «secundum statutum ordinis» en hij vervangt het «iacenti» van *Vita A*, door het devoter klinkend «oranti». Na «assimilare» heeft de *Vita A* echter enkele woorden meer, nl. «et in locis putentibus districti tempus examinis prestolare». Deze laatste toevoeging staat ook in Soissons 12, fol. 62.

²³²) J. C. VANDER STERRE, *Vita Norberti* ..., blz. 6. Dit verhaal komt volgens de aanduiding van Vander Sterre ook nog voor in het hs. van Prémontré en in dat van Knechtsteden.

²³³) *Ibidem*, blz. 7: «... ad mensuram staturae hominis ...»; en *Ibidem*, blz. 113: «In altari namque exhibet quisque fidem et dilectionem Dei; in conscientiae purificatione, curam sui; in hospitum et pauperum susceptione, dilectionem proximi». Deze laatste passage kwam volgens J. C. Vander Sterre ook voor in het hs. van Knechtsteden.

²³⁴) H. DELEHAYE, *Les légendes hagiographiques*, Brussel, 1905, blz. 88: «C'est d'ailleurs un fait constant, révélé par l'étude des manuscrits, qu'entre une pièce purement

Behalve de natuurlijke voorkeur van de middeleeuwers voor de *Vita B*, is het mogelijk dat ook van de orde uit deze versie als de enige officiële werd gepropageerd, terwijl de *Vita A* misschien werd verboden of vernietigd. Hierover bezitten we echter geen enkel getuigenis. Enkel is bekend dat Hugo van Fosses sedert 1131, door een pauselijke bul die de indruk geeft van een soort staatsgreep, de orde sterk centraliseerde onder zijn gezag, met als centrum Prémontré²³⁵). In het kader van zulke politiek is ook een eventuele ingreep in de historische teksten niet ondenkbaar. Hiermee wordt niet gesuggereerd dat het opstellen van de *Vita B* tot doel zou hebben gehad de machtspositie van Prémontré te verstevigen²³⁶), maar wel dat deze tekst wellicht vanuit Prémontré werd goedgekeurd en als enige officiële verspreid.

Het Brandenburgse hs. werd afgeschreven in het kader van een verzameling. De voorgaande en volgende tekst zijn door dezelfde hand geschreven als de *Vita A*²³⁷). Op grond hiervan reeds kan men zeggen dat de kopiist niet noodzakelijk een speciale belangstelling voor Norbert had en niet noodzakelijk een Norbertijn was. De titel verschilt van die van *Vita B*, nl. *Incipit vita domni Norberti Magdeburgensis archiepiscopi*.

Het geschrift is een gotische minuskel, die als boekschrift moeilijk nauwkeurig te dateren is. Roger Wilmans preciseerde niet verder dan de

historique et un remaniement orné de développements de fantaisie et farci de fables, le public du moyen âge n'hésitait point. C'est presque toujours la rédaction la moins simple qui est conservée dans le plus grand nombre de manuscrits, tandis que la composition primitive se retrouve souvent à l'état d'exemplaire unique». Hiermee wordt weliswaar geen bewijs geleverd voor de prioriteit van *Vita A*, maar de algemene tendens, die H. Delehaye beschrijft, is in de middeleeuwen onmiskenbaar aanwezig. Zo schreef ook, over de *Vita* van Bernard van Tiron, J. VON WALTER, *Die ersten Wanderprediger Frankreichs*, Leipzig, 1906, blz. 20: «Der Kanon der historischen Methode: 'je kurzer eine Quelle, um so glaubwürdiger' bewahrheitete sich auch in diesem Falle».

²³⁵) Deze politiek wordt voor het eerst duidelijk in de bul van 12 april 1131, gegeven te Laon, zie W. M. GRAUWEN, *Lijst van oorkonden* ..., blz. 154-155, nr. 43 en IDEM, *Norbertus* ..., blz. 432-437.

²³⁶) Prémontré wordt in beide *Vitae* als het «domus paupertatis nostrae» beschreven, zie *Vita A*, blz. 697; *Vita B*, blz. 839D. Een rivaliteit tussen Prémontré en Maagdenburg komt in de *Vitae* niet speciaal tot uiting. Wel komt het Frans chauvinisme tegenover de Sakkers en de Slaven scherp aan bod in de *Vita B*, blz. 836F (nr. 89), en schijnt de auteur, op blz. 844BC (nr. 144), een duidelijk onderscheid te maken tussen de oorspronkelijke bewoners van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel, die als bekeerlingen worden afgeschilderd, en de volgelingen die Norbert uit zijn «tempus paupertatis» naar Maagdenburg had meegebracht.

²³⁷) Uig. R. WILMANS, blz. 667, noot 42, nl. de *Historia Balaam et Josaphat* en de *Vita* van Johannes Alexandrinus door Leontius. Zie ook de beschrijving door V. ROSE, *Verzeichniss der Lateinischen Handschriften* ..., blz. 864, nr. 805.

²³⁸) Uig. R. WILMANS, blz. 667.

vermelding: 13de eeuw²³⁸), zonder zijn mening te staven. Deze datering werd dan algemeen overgenomen, o.m. door Godefroid Madelaine²³⁹), Raphaël Van Waefelghem²⁴⁰), Max Manitius²⁴¹) en Hatto Kallfelz²⁴²), die echter het hs. nooit hadden gezien.

In 1903 publiceerde Valentin Rose echter een beschrijving van het hs. en hij dateerde het, in tegenstelling tot Roger Wilmans, in de 14de eeuw, eveneens zonder verantwoording²⁴³).

Bij nader toezien en na raadpleging van enkele specialisten, ook betreffende de twee versierde hoofdletters A, lijkt een datering in de eerste helft van de 14de eeuw inderdaad het meest verantwoord²⁴⁴). Hoewel enigszins gewaagd, zou men nog verder kunnen preciseren tot het eerste kwart van de 14de eeuw, vanwege de vrij grote gelijkenis met een tekst geschreven te Himmerod in 1315²⁴⁵).

Het bezitsmerk van het hs. kon worden gelezen als: *Liber sancti Petri in Brandenburch. Si quis abstulerit, anathema sit*. Volgens R. Wilmans werd deze tekst door dezelfde hand geschreven, hoewel in kleinere letters²⁴⁶). Bij het lezen van dit gedeeltelijk uitgewist zinnetje toonde V. Rose zich minder zeker wegens het ontbreken van de d in Brandenburg, doch door vergelijking met eenzelfde bezitsmerk in een ander hs. besloot hij ook tot een herkomst van het hs. uit het Sint-Pieter en Paulusklooster te Brandenburg²⁴⁷), een dochterklooster van het Onze-Lieve-Vrouweklooster te Maagdenburg²⁴⁸).

²³⁹) G. MADELAINE, *Histoire de saint Norbert* ..., Rijsel, 1886, blz. 17 en 19; IDEM, uitg. Tongerlo, 1928, blz. XXI.

²⁴⁰) R. VAN WAEFELGHEM, *Répertoire des sources imprimées et manuscrites* ..., Brussel, 1930, blz. 44 en 372.

²⁴¹) M. MANITIUS, *Geschichte der Lateinischen Literatur des Mittelalters*, München, 1931, blz. 610.

²⁴²) H. KALLFELZ, *Einleitung*, blz. 449.

²⁴³) V. ROSE, *Verzeichniss der Lateinischen Handschriften* ..., blz. 864.

²⁴⁴) De versierde letters werden ca. 1310 gedateerd, doch de eind-s van de woorden is steeds de kleine s, nooit de staande schacht, wat meestal pas na 1325 het geval is. Wij danken onze collega's van het Handschriftenkabinet der Kon. Bibliotheek Albert I, Jan Deschamps en Mw. Glorieux voor hun bereidwillige hulp.

²⁴⁵) Zie E. CROUS en J. KIRCHNER, *Die gothischen Schriftarten*, Braunschweig, 1970, blz. 13, afb. 21. De kenmerken van dit geschrift, beschreven *ibidem*, blz. 17, komen vrij goed overeen met het geschrift van het Brandenburgse handschrift van de *Vita A*, nl. een eerste aanzet tot dubbele breking; alleen een streepje op de i voor een betere leesbaarheid; twee soorten r; de a in twee verdiepingen en bijna gesloten en de fijne sierstreepjes aan de letters e, x, y, h, l en ll.

²⁴⁶) Uitg. R. WILMANS, blz. 667.

²⁴⁷) V. ROSE, *Verzeichniss* ..., blz. 864.

²⁴⁸) N. BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense*, dl. I, Straubing, 1949, blz. 215-217.

Aan de gemaakte fouten kan men merken dat de tekst niet werd gedikteerd aan de kopiist, maar op zicht afgeschreven. Hij maakte nl. uit *vir discretus*, *ubi discretus*, uit *tenuiter*, *tenuerit*, uit *Regula quidem dicit*, *quid est dicit* (vol. 99). Op fol. 92v schreef hij zelfs *excrevit* in plaats van *verteret*, door op een verkeerde regel te kijken.

De kopiist schreef vrij regelmatig een k in plaats van c, b.v. in *Ketela*, *Koriletum*, *Kalixtus*, *Kappenbergense*, *Kotzi*, *Kameracum*, *karitate*, *karissimi*, doch éénmaal schreef hij nog *Cappenbergense* (fol. 103v), wellicht in navolging van zijn voorbeeld. Het woord *evangelium* echter vindt men nooit met w (fol. 94v, 95). Op fol. 104v schreef hij *Andverpiam*; op fol. 107v *Antwerpensi*. Soms wordt een aangeblazen h toegevoegd: *hostium*, *perhennitatis*.

Met de westerse plaatsnamen was de kopiist blijkbaar niet vertrouwd. Hij schreef nl. het ongewone *Namutensis* en *Florestie* in plaats van *Floreffie* (fol. 98v), *Forense* in plaats van *Fossense* (fol. 94v). Deze laatste fout doet reeds vermoeden dat hij nooit van Hugo van Fosses had gehoord, maar de meest opmerkelijke fout is dat hij tweemaal *ecclesia sancte Memorie* schrijft in plaats van *Marie* (fol. 110v), terwijl hij de afkorting juist had gelezen op fol. 109. Deze laatste fout vooral schijnt de mogelijkheid uit te sluiten dat de kopiist een norbertijn was. Men zal dan moeten veronderstellen dat het Brandenburgse klooster in het begin van de 14de eeuw een lekeschrijver in dienst had.

Betreffende de handschriftelijke overlevering van de *Vita A* kan men dus besluiten dat er meerdere hss. hebben bestaan, maar dat tot op heden slechts één volledig hs. aan het licht kwam, nl. het Brandenburgse. Van de verloren *Vitae*-hss. kan voorlopig geen enkel als *A*-hs. worden geïdentificeerd. Het Brandenburgse hs. werd in het begin der 14de eeuw afgeschreven op zicht, in het kader van een verzameling, door een kopiist die geen norbertijn was.

13. DE LATERE TOEVOEGINGEN IN HET HANDSCHRIFT

Bij het wonderverhaal van de soldaat uit het leger van Lotharius III die te Rome door Norbert van de vallende ziekte werd genezen (fol. 110), noteerde een hand uit de 15de eeuw in de rand: *Hoc miraculum non est (in) libro Lenynensi*²⁴⁹). De schrijver van deze randnotitie had dus

²⁴⁹) Uitg. R. WILMANS, blz. 702, noot b.

opgemerkt dat dit wonder niet voorkwam in het boek van Lehnin. Lehnin was een cisterciënzerabdij in het Brandenburgse die bestond van 1180 tot 1542²⁵⁰). Nu komt het verhaal van de bezeten soldaat inderdaad niet voor in de *Vita B*, zodat men mag aannemen dat de schrijver van deze notitie de beide *Vitae* heeft vergeleken en dit verschilpunt opgemerkt. Te Lehnin bezat men dus een exemplaar van de *Vita B*. Deze redenering wordt bevestigd door de bibliotheekcatalogoog die daar in 1514 werd opgesteld en waarin men inderdaad een *Vita beati Norberti* terugvindt²⁵¹).

Voor het overige schreef een hand uit de 15de eeuw nog enkele verklarende identificaties in de rand van het hs., maar zij hebben geen historisch belang²⁵²).

14. DE UITGAVE VAN ROGERUS WILMANS

Bij het collationeren van het hs. van de *Vita A* met de uitgave die R. Wilmans in 1856 liet verschijnen in de *Monumenta Germaniae Historica*²⁵³), valt het op dat hij zich over het algemeen zeer nauwgezet van zijn taak heeft gekweten. Aan de schrijfwijze, gebruikt in het hs., veranderde hij enkel dat de e steeds als ae of oe werd weergegeven en dat de c in vele woorden door t werd vervangen²⁵⁴). De stijl werd alleen veranderd waar enkele verkeerde constructies werden verbeterd met de hulp van *Vita B*²⁵⁵). Uitzonderlijk werd een kleine wijziging in de woordorde aangebracht voor de duidelijkheid²⁵⁶). De getallen, die in het hs. voluit werden geschreven, gaf R. Wilmans in het begin weer in arabische cijfers, later niet meer²⁵⁷). Hij voegde ook de indeling toe in 23

²⁵⁰) L.H. COTTINEAU, *Répertoire topo-bibliographique des abbayes et prieurés*, dl. I, Mâcon, 1939, kol. 1580-1581.

²⁵¹) M. HEFFTER, *Die Bibliothek des ehemaligen Cisterzienser-Klosters Lehnin, in Serapeum*, 1850, XI, blz. 266-272, zie blz. 269: *Vita beati Norberti*.

²⁵²) Men vindt ze weergegeven in het kritisch apparaat van de uitgave van R. Wilmans.

²⁵³) *Scriptores*, dl. 12, Hannover, 1856, in-fol., blz. 663-706.

²⁵⁴) B.v. *infancia, graciosus, terciam*, enz.

²⁵⁵) Fol. 98v: «Sed ubi discretus» wordt verbeterd tot «vir discretus» uit *B*; vol. 99r: «Regula quid est dicit» verbeterd tot «Regula quidem dicit»; fol. 101r: «de invisibilibus» verbeterd tot «de visibilibus»; fol. 102r: «felice ... felicem» worden «filice ... filicem». Deze verbeteringen werden nauwkeurig aangeduid in het kritisch apparaat.

²⁵⁶) B.v. fol. 92v: «ad verba iste eius» wordt «ad verba eius iste turbatus». Een «sicut» werd toegevoegd, fol. 104v: «ut sicut mos est terre illius».

²⁵⁷) B.v. 1115 (fol. 90, blz. 670) en 40 (fol. 90v, blz. 672); niet echter op fol. 105v, blz. 693: «quingentorum pauperum ... centum viginti», die ook in de uitgave voluit worden weergegeven.

hoofdstukken, terwijl in het hs. alleen een grote cesuur werd aangebracht met een versierde hoofdletter bij het begin van de Maagdenburgse periode²⁵⁸).

Met het aanduiden van de citaten was R. Wilmans bijzonder karig. Slechts drie bijbelcitaten werden in de rand geïdentificeerd²⁵⁹). Ook in de uitgaven van de *Vita B* werd dit op onvoldoende wijze gedaan. In de Nederlandse vertaling²⁶⁰) werd er dan ook naar gestreefd alle bijbelcitaten aan te duiden, ook de impliciete en de zinspelingen die slechts uit enkele woorden bestaan, omdat op deze wijze soms duidelijk wordt hoe de hagiograaf door het gebruik van bijbelse uitdrukkingen Norbert met Christus of met Paulus wenste te vergelijken.

Uit de heidense klassieke auteurs hebben de hagiografen blijkbaar niet geput. Enkele zinspelingen op scholastieke en kerkrechtelijke uitdrukkingen werden in de vertaling aangeduid. Een citaat uit Sulpitius Severus *Vita Martini* kon worden thuisgewezen. Augustinus werd geciteerd uit zijn regel en uit *de Disciplina christiana*²⁶¹).

R. Wilmans heeft dus wel een degelijke tekstuitgave gemaakt van de *Vita A*, behalve dat hij meer aandacht had kunnen besteden aan de citaten. De *Vita B* heeft hij spijtig genoeg slechts onvoldoende kunnen bestuderen en ook op de inleiding zijn na 130 jaar uiteraard een aantal verbeteringen aan te brengen.

15. DE VERTALINGEN

Een Nederlandse vertaling van de *Vita Norberti A* werd tot op heden nooit gepubliceerd.

Wel verschenen twee Duitse vertalingen van de *Vita A*; één van de Maagdenburgse protestantse historicus Gustav Hertel²⁶²) en in 1973 één van Hatto Kallfelz²⁶³). G. Hertel vertaalde de uitgave van R. Wilmans,

²⁵⁸) *Vita A*, blz. 693, hfst. 18, fol. 106 r.

²⁵⁹) *Vita A*, blz. 671: Ps. 36, 27, in feite Ps. 34, 15; blz. 673: Jak. 5,20; blz. 683: Ps. 54,7 (of 55,7).

²⁶⁰) In de reeks *Bibliotheca Analectorum Praemonstratensium*, fasc. 15.

²⁶¹) Zie verder paragraaf 5 over de bronnen.

²⁶²) *Leben des heiligen Norbert, Erzbischof von Magdeburg. Nebst der Lebensbeschreibung des Grafen Gottfried von Kappenberg mit Auszügen aus verwandten Quellen. Nach der Ausgabe der Monumenta Germaniae übersetzt von Dr. G. HERTEL*, Leipzig, 1881¹, 1895², in-8°, XII-196 blz. (*Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit*, dl. 13 en 64).

²⁶³) *Vitae quorundam episcoporum saeculorum X, XI, XII. Lebensbeschreibungen einiger Bischöfe des 10.-12. Jahrhunderts*, vert. Hatto KALLFELZ, Darmstadt, 1973, in-8°, 639 blz.

met inbegrip van de uittreksels uit de *Vita B* die in deze uitgave werden toegevoegd. H. Kallfelz beperkte zich tot de *Vita A*. Deze laatste drukte ook de uitgave van R. Wilmans onveranderd af.

Globaal genomen zijn deze Duitse vertalingen niet onverdienstelijk, maar ze bevatten toch enkele storende fouten, die soms voortspruiten uit een onvoldoende bekendheid met de premonstratenzer geschiedenis. Zo bijvoorbeeld meende G. Hertel dat de *clavata tunica* van de prior te Prémontré een «purpurbesetzten Rock» was²⁶⁴), terwijl H. Kallfelz de uitdrukking vertaalde als «mit dem Knüppel unterm Mantel»²⁶⁵). In feite droeg de prior van Prémontré vanzelfsprekend uit geest van armoede een verstelde tuniek²⁶⁶).

Volledigheidshalve kan men nog verwijzen naar een tiental bladzijden Duitse vertaling uit de *Vita A*, die werden opgenomen in een werk van Johannes Bühler²⁶⁷).

Een Franse vertaling werd in 1950 gemaakt door de novicen van de abdij van Mondaye onder leiding van Gilbert van der Velden en in 1956 gepubliceerd met enkele aantekeningen door François Petit als extra-nummer van *Le Courrier de Mondaye*²⁶⁸). Het geldt hier een vlot leesbare, maar dan ook vrije vertaling, waarbij enkele kleine toevoegingen of weglatingen werden verricht en de tekst soms enigszins werd afgezwakt of stichtelijker werd gemaakt.

Een Italiaanse vertaling van de *Vita A* werd in 1982 gepubliceerd door Réginald Grégoire O.S.B. in het kader van een vulgariserende studie over de priesterroeping bij de kanunniken in de middeleeuwen²⁶⁹). Ook dit is

(*Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe*, dl. XXII); over de *Vita Norberti*, blz. 443-541.

²⁶⁴) G. HERTEL, *o.c.*, blz. 43.

²⁶⁵) H. KALLFELZ, *o.c.*, blz. 501. Daarnaast vallen enkele onachtzaamheden op, zoals b.v. het tweemaal vertalen van «duobus» door twaalf op blz. 493.

²⁶⁶) De uitdrukking komt ook voor in *Vita B*, blz. 823F: «Erat ergo mens eorum, qui ab initio collecti sunt, sic affecta, ut potius eligerent veterem et clavatam tunicam, quam novum et integrum quodlibet vestimentum». Hier is de betekenis zonder meer duidelijk uit de context.

²⁶⁷) J. BUEHLER; *Klosterleben im deutschen Mittelalter*, Leipzig, 1923, in-12°, xxiii-546 blz., zie blz. 316-326.

²⁶⁸) *Saint Norbert. Traduction inédite d'un manuscrit du XIe siècle*, in *Le Courrier de Mondaye. Numéro spécial, sept.*, Abbaye Saint-Martin de Mondaye, 1956, in-8°, 44 blz. De titel is enigszins misleidend want de vertaling werd gemaakt op de uitgave van R. Wilmans en het hs. dateert niet uit de 12de, maar uit het begin der 14de eeuw.

²⁶⁹) R. GREGOIRE, *La vocazione sacerdotale. I canonici regolari nel Medioevo (La spiritualità cristiana. Storia e testi, 7)*, Rome, 1982, blz. 148-204, met 27 voetnoten blz. 227-229.

een vrije vertaling, die in korte zinnnetjes niet altijd de Latijnse tekst letterlijk weergeeft, maar wel de bedoeling ervan zeer goed weet duidelijk te maken²⁷⁰).

Op te merken valt dat van de *Vita B* geen recente vertaling bestaat²⁷¹), wat er wel schijnt op te wijzen dat zelfs de voorstanders van de prioriteit van *Vita B* impliciet hebben toegegeven dat de *Vita A* niet alleen de kortste, maar ook historisch de meest waardevolle versie biedt. Daarover bestaat er nagenoeg eensgezindheid bij de wetenschappelijke auteurs²⁷²).

De bestaande vertalingen werden bij het maken van de vertaling, die in de *Bibliotheca Analectorum Praemonstratensium* zal worden gepubliceerd, niet gebruikt²⁷³). Wel werden ze nadien op enkele duistere plaatsen vergeleken. Om de oorspronkelijke tekst zoveel mogelijk te eerbiedigen, werd gepoogd zo letterlijk mogelijk te vertalen, hoewel dat noodzakelijkerwijze de leesbaarheid enigszins bemoeilijkt. Hopelijk zal de lezer dit euvel op de koop toe nemen om zodoende zo direkt mogelijk in contact te kunnen treden met een twaalfde-eeuwse bron en niet met een interpretatie daarvan uit de 20ste eeuw.

Mankevosstraat 71

W. M. GRAUWEN O. Praem.

B-1860 Meise

²⁷⁰) De vertaling vertoont weinig fouten, tenzij dat op blz. 160 de voorspelling omtrent de noodzakelijke hernieuwing aan Bartholomeus wordt toegeschreven in plaats van aan Norbert en dat op blz. 168 inzake het zgn. Concilie van Soissons van 1121 de mening van R. Wilmans wordt overgenomen. In de 27 voetnoten ontbreekt echter veel recente bibliografie, vooral de Duitse en Nederlandstalige werken.

²⁷¹) Een vertaling van *Vita B* uit 1630 vindt men in D. MUDZAERTS, *Het leven en de vervoeringhe van den H. Norbertus*, ..., Antwerpen, 1630, in-4°, blz. 1-157.

²⁷²) Zie b.v. C. DEREINE, *Les origines de Prémontré*, in *Revue d'histoire ecclésiastique*, 1947, XLII, blz. 357: «... un document de première valeur ...»; blz. 357-358: «Elle dispense de recourir à l'autre biographie (*Vita B*) qui mérite moins de confiance et n'apporte rien de neuf pour l'époque qui nous intéresse».

²⁷³) Deze vertaling werd immers gemaakt zonder hulpmiddelen gedurende een verblijf te Parijs begin 1966 voor de «Stage technique international d'archives», met als enige bedoeling een grotere vertrouwddheid met de tekst te bereiken. Een voorstel tot publikatie werd slechts in 1983 geformuleerd naar aanleiding van de viering van het Norbertusjaar 1984.